

**ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATILA JÓZSEF NOMINATAE**

ACTA HISTORICA
Tomus XXIX.

SZÁNTÓ IMRE
AZ 1552. ÉVI SZEGEDI HADJÁRAT

SZEGED
1968

Szerkesztette
SZÁNTÓ IMRE

Redegit
IMRE SZÁNTÓ

A kiadásért felelős a József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának dékánja. A kézirat nyomdába érkezett 1968. Megjelenés 1968. Példányszám 320. Terjedelem: 2,75 (A/5) ív. Készült linozedéssel, íves magasnyomással, az MSZ 5601—59 és az MSZ 5603—55 szabványok szerint

68—5942 — Szegedi Nyomda

„Vannak jelős dolgok írva krónikában,
Kin pogán miatt történtek ez országban,
De hasonlót ehhez nem lelők írásban:
Azért méltó írnom az derék krónikába”.

(*Tinódi: Szegedi veszedelem*)

Az 1552. évi török háború Szeged városának megrohanásával és ostromával vette kezdetét.

A szegedi hadjárat lelke és vezetője a város egykori főbírája, Tóth Mihály hajdúvezér volt, aki azt a feladatot tűzte maga elé, hogy a városból kiűzi a törököket, s az általuk pártfogolt protestánsokat, s egyszersmind elfoglalja a szegedi várat. A vakmerő szabad hajdúk páratlan ügyességgel és meglepő furfanggal végrehajtott éjszakai támadással a várost kézrekerítették ugyan, de a várat ostromló sereget a segítségül érkező budai török had leverte. A török uralom alól szabadulni óhajtó várost szörnyű pusztulás érte.¹

A kortársak feszült figyelemmel és érdeklődéssel kísérték a szegedi hadjárat kimenetelét, s e nagy magyar város romlását. Szeged visszavételének megghiúsult kísérletét különös emlékeztetővé tette a XVI. század lantosa, Tinódi Sebestyén. Tinódi a katasztrófát olyannak tüntette fel, mint amelynél rettenetesebbet képzelni sem lehet. Élesen bírálta a hajdúk okatlan vakmerőségét és az éberség elmulasztását, amely szép kezdeti siker után megsemmisítő vereségüket eredményezte. A szerencsétlenség első híreinek hatására szerzett költeményében megrázó képet festett a „Nagy Szegedön esett szertelen csudák”-ról, Tóth Mihály csodálatosan szép, de eleve tragikus vállalkozásáról. A „Szegedi veszedelem” az egykorú hazai történetírásban is maradandó nyomot hagyott maga után.²

A későbbi magyar történetírás — eltekintve két részletesebb tanulmánytól³ — csak éppen futólag emlékezett meg a „szegedi veszedelem”-ről az 1552-es hadjárat során.⁴ Szeged kiváló monográfusa, Reizner János szerint, az 1552. évi „veszedelem” a vállalat oktalanságában már mintegy eleve benn rejtett és a csúf kudarcot eleve lehetett sejteni. „Sze-

¹ *Czimer Károly: A szegedi veszedelem. Hadtörténelmi Közlemények, 1891. 243. s. köv. 1., Reizner János: Szeged veszedelme. Szeged története I. köt. A legrégebb időtől a XVIII. század végéig. Szeged, 1899. 121–131. 1., Kropf Lajos: Aldana versioja a szegedi veszedelemről. Hadtörténelmi Közlemények, 1896. 106. s. köv. 1., Nagy Zoltán–Papp Imre: Szeged. Bp. 1960. 60. 1.*

² *Tinódi Sebestyén költeményei (1541–1554). Kiadta Szilády Aron. Régi magyar költők tára (RMKT) III. köt. Szegedi veszedelem., Forgách Ferenc: Magyar történelme 1540–1572. Pest, 1866. Mon. Hung. Hist. II. oszt. 16. kötet, 33–36. 1., Istvánffy Miklós: Historiarum de rebus Ungaricis. Köln, 1622. 315–319. 1., ua.: A magyarok történetéből. Bp. 1962. 226–234. 1., Verancsics Antal: Összes munkái. Pest, 1857. II. köt. 93. 1., Ortélius: Chronologia. Nürnberg, 1663. I. Theil, 88–91. 1., Hammer, J.: Geschichte des Osmanischen Reiches. Pest, 1827. II. köt. 218–219. 1.*

³ *Czimer, A szegedi veszedelem, Hadtörténelmi Közlemények, 1891., Kropf, Aldana versioja, Hadtörténelmi Közlemények 1896.*

⁴ *Szalay László: Magyarország története IV. köt. 1854. 281–282. 1., Acsády Ignác: Magyarország története. Bp. 1897. 318–319. 1., Hóman Bálint–Szekfű Gyula: Magyar történet. III. köt. Bp. 1943. 60. 1., Magyarország története 1526–1790. Bp. 1962. 22. 1. Egyetemi tankönyv.*

ged visszavételének terve — írja Reizner — hadműtanilag indokolatlan, eszeveszett kaland volt”. Mert feltéve, hogy a vár visszaszerzése sikerült volna is, azt megtartani — a törököktől megszállva tartott Buda és Pétervárad között — teljes lehetetlenség lett volna. „Szeged tehát a török foglalásoknak mintegy a szívében, a török váraktól és őrségektől minden oldalról védetten, ágyúk nélkül, pusztá megrohanás által el sem volt foglalható, illetőleg megtartása merőben képtelenség volt.”⁵

Reizner felfogásával szemben marxista történetírásunk első kiemelkedő szintézise, az egyetemi tankönyv (Magyarország története 1526—1790. Bp. 1962.) a szegedi vállalkozást úgy értékeli, mint a Fráter György által 1552 tavaszára tervezett hadjárat egyetlen bátor megvalósult kezdeményezését.⁶

Az I. Ferdinánd király és a török porta között 1547-ben öt évre kötött fegyverszünet még le sem járt, midőn a két hadviselő között az ellenségeskedés ismét elkezdődött. II. Szolimán szultán nem nyugodott bele abba, hogy Magyarország egy koronás fő uralma alatt egyesüljön. Erdély átadását I. Ferdinándnak a porta nyílt hadüzenetnek tekintette. Erdély és Magyarország egyesítése harapófogóba szorította a török hódoltsági területet. Mivel a Habsburgok nem tudtak olyan erőket küldeni Erdélybe, amelyek képesek lettek volna elhárítani a fenyegető török támadást, így aztán I. Ferdinánd is, Fráter György is fegyver nélkül igyekezett az elleniséget távoltartani.

Fráter György addig is szeretete volna elhárítani a török beavatkozás veszedelmét, míg I. Ferdinánd a délvideki várak védelmi állapotba helyezését és a csapatok szükséges szaporítását végre nem hajtja. A status quo tényleges fennállásáról úgy próbálta a portát biztosítani, hogy az adót és ajándékot — Ferdinánd ellenzése dacára — még 1551. július folyamán is beszolgáltatta töröknek.⁷ A barátinak a törökkel szemben követett magatartására a színlelés és a megtévesztés volt a jellemző. Az egymásnak ellentmondó magyarázkodások azonban nem sokáig tévesztették meg a portát.

A szultán Ali budai pasától és Petrovics Péter panaszkozó leveleiből a történekről már júniusban értesült.⁸ Erdély megszállását I. Ferdinánd részéről egyenesen hadüzenetnek tekintette és megtörte az 1547. évi fegyverszünetet, mielőtt az még lejárt volna. Július első felében utasította Szokolovics Mehemed ruméliai beglerbéget, hogy azonnal üssön be Erdélybe és űzze ki onnan Ferdinánd hadait, az özvegy királynét, Izabellát pedig helyezze vissza országába.⁹ Az erdélyi rendeket „fenyegető levél”-ben szintén felszólította, hogy a német hadakat haladék nélkül űzzék ki a tartományból.¹⁰

⁵ Reizner, Szeged története I. köt. 121. l.

⁶ Magyarország története 1526—1790. Bp. 1962. 22. l. Egyetemi Tankönyv.

⁷ Erdélyi Országgyűlési Emlékek I. 347—348. l., Történelmi Tár, 1880. 238. l. Fráter György 1551. júl. 21-i levele.

⁸ Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Ungarn, 1551. Fasc. 58. A török szultán levele Fráter Györgyhez.

⁹ Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Turcica I. 1551—1552. Fasc. 9. Copia Litterarum ad oratorem Joannem Mariam Malvezium datarum., Kropf Lajos: Malvezzi elfogattatása. Századok, 1896. 389—393. l.

¹⁰ Pray, Georgius: Epistulae procerum Regni Hungariae. Pars II. Pozsony, 1806. 398. l.

Az adott viszonyok között Fráter György színlelése — mint a következők igazolták — szerencsés politikai fogás volt. A ruméliai beglerbég 1551. augusztus 3-án Szalánkeménél értesült a köteles évi adó beküldéséről, s arról, hogy Erdélyben tekintélyes német haderő állomásozik, amely már Lippát is megszállotta. Felszólította tehát a barátot, hogy adjon felvilágosítást az erdélyi helyzetről, s a német csapatokat azonnal távolítsa el onnan.¹¹ Fráter György a beglerbég levelére csak augusztus vége felé válaszolt, hangsúlyozva hűségét és engedelmességét a porta iránt. Így Szokolovics Mehemed beglerbég egyrészt a barát levelére, másrészt a porta újabb utasítására várakozva, az egész hónapot a szalánkeméni táborban tétlenül vesztegette el.¹²

Erre az időhaladéokra azért volt feltétlenül szükség, hogy a bécsi udvar legalább intézkedéseket tudjon tenni a délvidéki várak megerősítésére; gondoskodhatott a várnagyok kinevezéséről, kellő őrségről és felszerelésről.¹³ Az évi adó beküldése egyelőre elhárította Erdély közvetlen megtámadtatását, melyet a szultán még július első felében kilátásba helyezett.¹⁴ Fráter György Petrovics Pétert tette felelőssé a porta előtt a délvidéki várak Ferdinánd kezére jutásáért.¹⁵ A beglerbég ennek hitelt adván elegendőnek tartotta csupán a Ferdinándtól megszállott Temesvidék meghódítását.¹⁶

Szeptemberben a török had Péterváradnál átkelt a Dunán. Szokolovics Mehemed beglerbég szeptember 15-én Becsét vette ostrom alá s azt 19-én hatalmába kerítette.¹⁷ Szeptember 25-én Becskereket,¹⁸ 28-án pedig Csanádot¹⁹ foglalta el ellenállás nélkül. A gyors török előnyomulás annyira megriaszította a Temes-vidéki és Maros menti kisebb erösségek őrségeit, hogy azonnal meghódoltak a beglerbégnek. Szokolovics az őszi hadjáratot Lippa megszerzésével akarta befejezni, de mikor értesült arról, hogy a várat Báthori András vezetése alatt tekintélyes haderő tartja megszállva, Csanád elfoglalása után a hadjárat megszüntetésére határozta el magát.²⁰

I. Ferdinánd király, hogy a török figyelmét Erdélytől elterelje, utasította Sforza Pallavicini örgrófot, hogy a felsőmagyarországi részek felől indítson támadást a török ellen.²¹ Pallavicini szeptember 11-én mintegy

¹¹ Történelmi Tár, 1880. 245—246. l.

¹² Pray, Epist. proc. II. 282—284. l.

¹³ Történelmi Tár, 1880. 262—263. l. Fráter György 1551. szept. 8-i levele.

¹⁴ Pray, Epist. proc. II. 269. l.

¹⁵ Pray, Epist. proc. II. 298—299. l.

¹⁶ Pray, Epist. proc. II. 301. l. Szokolovics Mehemed 1551. okt. 21-i levele., uo. II. 306. l. Hagdar pasa 1551. okt. 13-i levele.

¹⁷ Brüsseli okmánytár, II. köt. Pest, 1858. 275. l., Istvánffy XVII. 185. l., Tinódi, RMKT III. 37. l., Forgách, Comm. 15. l., Thury József: Török történetírók, II. köt. (1521—1566). Bp. 1896. 36. és 258. l.

¹⁸ Brüsseli okmt. II. 275. l., Forgách, Comm. 16. l., Tinódi, RMKT III. 37. l., Istvánffy XVII. 185. l., Történelmi Tár 1880. 666. l., Czimer Károly: Temesvár ostroma. Hadtörténelmi Közlemények, 1893. 41—42. l., Thury, Török történetírók II. köt. 258—259. l.

¹⁹ Brüsseli okmt. II. 275., Tinódi, RMKT III. 37., Forgách, Comm. 16. l., Istvánffy XVII. 185. l., Czimer, Temesvár, Hadtört. Közl. 1893. 43. l., Thury, Török történetírók II. 260. l., Borovszky Samu: Csanád megye története II. köt. 78. l.

²⁰ Brüsseli okmt. II. 275—276. l.

²¹ Óváry Lipót: A Magyar Tud. Akadémia Történelmi Bizottságának oklevélmásolatai II. füzet, Bp. 1894. 136. l., Wien, Österr. Kriegsarchiv, Alte Feldakten, 1551.

6000 főnyi sereggel érkezett Egerbe. A király szeptember 19-én megparancsolta neki, hogy tegye félre a Hatvan visszavételére irányuló tervét, erősítse meg a bányavárosokhoz közel eső véghelyeket, Szolnokot és Egert, s Castaldóval működjek együtt a délvidéken a török ellen.²²

Arra a hírré, hogy a császári haderő zöme Nagyvárad felé nyomult, s Lippa várában csak jelentéktelen őrség tartózkodik, Ulema pasa október 8-án a várat megszállotta.²³ Bár már őszre járt az idő, az elért sikerek a beglerbéget eredeti haditerve megváltoztatására készítették. Október 17-én ostrom alá fogta Temesvárt. Vállalkozása azonban kudarcra végződött, mert a Losonczy István vezetése alatt harcoló várórség kitartása tíz napi ostrom után, október 27-én visszavonulásra kényszerítette.²⁴

Lippa elestének hírére Fráter György általános hadfelkelést hirdetett.²⁵ Az erdélyi és magyarországi csapatok a Castaldo és Pallavicini vezérlete alatt álló zsoldos hadakkal egyesülve tekintélyes haderőt alkottak, de a vezérek egyenetlensége bénítólag hatott a hadsereg működésére. Castaldo a Temesvár ostromával lekötött Szokolovics Mehemed beglerbég megtámadását javasolta, ami taktikailag valóban indokoltabb volt, mint Lippa visszavétele, melyhez viszont Fráter György ragaszkodott, hogy így elkerülje a portával való szakítás látszatát.²⁶ Miután Szokolovics visszavonult Temesvár alól, az erdélyi hadsereg Lippa ellen indult, melyet november 3-án körülzárt.²⁷ Az ostrom csaknem négy hétig elhúzódott. A perzsa Ulema éhségtől szorongatva — a Fráter Györgytől kieszközölt szabad elvonulás mellett — november 28-án az őrséggel átadta a várat. A török őrség kivonulása után Castaldo Aldanát nevezte ki Lippa parancsnokává azzal, hogy az erősen megrongált falakat kijavíttassa és az elfutott lakosokat visszatérésre bírja.²⁸

Lippa, valamint a Losonczy csapataitól visszafoglalt Temes-vidéki és Maros menti várak visszavételével a hódoltság továbbterjedésének vesze-

Fasc. 9. Nr. 10. I. Ferdinánd Eberstorffhoz. Bécs, 1551. szept. 7/8.; uo. 1551. Fasc. 9. Nr. 21. I. Ferdinánd Tscherotin Károlyhoz Lévára. Bécs, 1551. szept. 12.

²² Óváry, Oklevélmásolatai II. füzet, Bp. 1894. 138. l. I. Ferdinánd Sforza Pallavicini őrgroffhoz. Bécs, 1551. szept. 19.; uo. 1894. 139. l. I. Ferdinánd Teuffel Erasmushoz. Bécs, 1551. szept. 22.; Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarn, 1551. Fasc. 60. I. Ferdinánd Sforza Pallavicinihez. Bécs, 1551. szept. 23.; Wien, Oesterr. Kriegsarchiv, Alte Feldakten, 1551. Fasc. 9. Nr. 39. I. Ferdinánd a nyitrai püspökhöz és Teuffel Erasmushoz Lévára. Bécs, 1551. szept. 25.; uo. 1551. Fasc. 9. Nr. 42. I. Ferdinánd Teuffelhez. Bécs, 1551. szept. 26.; uo. Alte Feldakten, 1551. Fasc. 10. Nr. 12. I. Ferdinánd a nyitrai és váci püspökhöz és Teuffelhez. Bécs, 1551. okt. 11.; uo. Alte Feldakten, 1551. Fasc. 10. Nr. 27. I. Ferdinánd a nyitrai és váci püspökhöz és Teuffelhez. Bécs, 1551. okt. 22. uo. Alte Feldakten, 1551. Fasc. 10. Nr. 36. Teuffel Erasmus I. Ferdinándhoz. Eger, 1551. okt. 30.; uo. Alte Feldakten, 1551. Fasc. 10. Nr. 39. I. Ferdinánd a nyitrai és váci püspökhöz és Teuffelhez Egerbe. Bécs, 1551. okt. 30.; uo. Alte Feldakten, 1551. Fasc. 12. Nr. 22. I. Ferdinánd Teuffelhez Lévára. Prága, 1551. dec. 28.

²³ Czimer, Temesvár, Hadtört. Közl. 1893. 49–68. l.

²⁴ Uo.

²⁵ Erdélyi Országgyűlési Emlékek I. 380. l.

²⁶ Czimer, Temesvár, Hadtört. Közl. 1893. 68. l.

²⁷ Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarn, 1551. Fasc. 60. I. Ferdinánd Losonczy Istvánhoz. Grác, 1551. nov. 21. „... abunde recognovimus, quam viriliter ac strenue tu cum aliis nostris Themensiens atque militibus tibi adiunctis praedictam Arcem et oppidum nostrum Themensiense propugnaveris et adjuvante Dei optimi maximi auxiliari brachio a vi et impetu hostium defenderis...”

²⁸ Kropf Lajos: Lippa ostroma 1551-ben. Hadtört. Közl. 1897. 234. l.

delme Erdély irányában megszűnt ugyan, de Becse és Beckserek török kézen maradtak. A király hiába sürgette e két helység visszafoglalását és a téli hadjárat megindítását.²⁹ Hiába utasította Fráter Györgyöt is, hogy a haza oszlott fölkelő hadakat ismét hívja fegyverbe.³⁰ A barát — a király akarata ellenére — még a lippai hadat is feloszlatta és értesítette Ferdinándot, hogy a hosszú ostrom, az esőzések és sáros utak által erőkben kimerült fölkelő hadakkal tovább hadakozni nem lehet. A sikeres előnyomulást csakis megnövelt és újjászervezett hadsereggel vélte megvalósíthatónak.³¹ Ha tehát a király meg akarja újítani a háborút, a késedelem nélkül összehívandó országgyűlésen személyesen buzdítsa a rendeket a hadrakelésre.³²

Ez alkalomból Castaldoban újabb gyanú támadt. A barát ugyanis azt ajánlotta, hogy a császári zsoldosokat ne Erdélyben, hanem a tiszai vármegyékben helyezték el téli szállásra. Fráter György azért akarta a császári csapatokat Erdélyen kívül elszállásolni, hogy mondhassa a töröknek: Erdélyben nincsenek császári hadak, s erről a török követek is meggyőződhetnek. Castaldo viszont meg volt győződve arról, hogy a barát csak azért kívánja a hadaknak az Alföld peremén történő elhelyezését, hogy könnyebben török kézre játszassa őket. Ezért a spanyol—német zsoldossereget — a barát akarata ellenére — az erdélyi városokban osztotta szét téli szállásra. Más rémhírek is keringtek a baráttal kapcsolatban. Azt beszélték, hogy az erdélyi országgyűlést azért hívta össze, hogy a németeket kiverje s behozza a törököt. Mindez gyors cselekvésre sarkallta Castaldot és cinkosait.³³

I. Ferdinánd magáévá tette Fráter György előterjesztését és a rendeket 1552. február 22-re Pozsonyba hívta össze.³⁴ De az országgyűlési meghívót a sereg széteszlása után Alvincen tartózkodó barát már nem vehette kezéhez, mert Castaldo 1551. december 17-én — Ferdinánd beleegyezésével — orgyilkosokkal megölette.³⁵ Amint I. Ferdinándhoz eljutott a gyilkosság híre, azonnal elrendelte Castaldo seregének szaporítását, hogy az elég erős legyen az esetleges zavarok elfojtására. Utasította felvidéki vezérét, Teuffel Erasmust, hogy hadai egy részét Bakics Péter, Nyáry Ferenc és Horváth Bertalan alatt Erdélybe indítsa útnak.³⁶

György barát a XVI. század kiemelkedő politikusa, aki azonban súlyos hibát követett el nemcsak azzal, hogy 1541-ben Budát akaratlanul a török kezére adta, hanem azzal is, hogy 1551-ben megnyitotta Erdélyt a Habsburgok zsoldos csapatai előtt. Fráter György Erdély egyesítésével a török elleni nagy felszabadító háborút akarta megkezdeni. A török ki-

²⁹ Történelmi Tár, 1881. 66–69. l.

³⁰ Történelmi Tár, 1881. 68. l.

³¹ Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarn, 1551. Fasc. 61. Fráter György I. Ferdinándhoz. Lippai tábor, 1551. dec. 3., Történelmi Tár, 1881. 69–70. l.

³² Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarn, 1551. Fasc. 61. Fráter György I. Ferdinándhoz. Lippai tábor, 1551. dec. 6.; uo. Fasc. 425. (Millenium). I. Ferdinánd Fráter Györgyhez. Bécs, 1551. dec. 14., Történelmi Tár, 1881. 69–70. l.

³³ Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarn, 1555. Fasc. 75. (Martinuzzi).

³⁴ Magyar Országgyűlési Emlékek III. 331. l.

³⁵ Brüsseli okmt. II. 313–314. l. I. Ferdinánd 1552. jan. 2-i levele. Pray, Epist. proc. II. 320–321. l. Castaldus regem informat, quo sensu caedes Fratris Georgii a Transsilvanis accepta fuerit.

³⁶ Óváry, Oklevélmásolatai II. füzet, Bp. 1894. 140. l.

üzése nem látszott volna megoldhatatlan feladatnak, ha a Habsburgok komoly haderőt küldtek volna Magyarországra. A Habsburgok nemcsak azért tartották fontosnak Erdély és Magyarország egyesítését, hogy megszerezhessék Erdély gazdagságát aranyban, ezüstben, sóban és egyéb ásványokban. Erdélynek komoly jelentősége volt a török elleni védekezés szempontjából is. Az egykorúak azt emelték ki, hogy ha Erdély a török kezére jut, Magyarországot nem lehet megtartani. György barát tragikuma abban rejlik, hogy nem ismerte fel: a Habsburgoktól nem lehet várni az ország felszabadítását.³⁷

Fráter György számított arra, hogy a porta a két országrész egyesítése ellen fegyveresen fog fellépni, de az összeütközést legalább addig szerette volna elodáztatni, amíg az sikerrel kecsegtet. A Habsburg-hatalom kétszínű módon kihasználta a barátot és galád módon eltétette láb alól, amikor már nélkülözni tudta. Ám abban a pillanatban, amikor a barát életét kioltották, halálos csapást mértek I. Ferdinánd erdélyi uralmára is, s rázúdították az ellenséget. Fráter György erőszakos halálából a török porta kétségtelenül látta Ferdinánd hatalmának túlsúlyra jutását és megerősödését Erdélyben. Ez indította arra, hogy ismét helyreállítsa a status quo-t, sőt — amennyiben lehetséges — a hódoltság területét is kiterjessze Magyarországon.

A háború az 1551. évben véget ért anélkül, hogy a hadviselő felek békét kötöttek volna. Szokoli Mehemed beglerbég december első napjaiban a becsei táborból haza bocsátotta a hódoltsági seregeket. Becskereken Kászon pasát, Becse és Csurog váraiban pedig Malkovics béget hagyta parancsnokul, s a ruméliai hadakkal Belgrádba vonult, hogy tavasszal a hadműveleteket újból megkezdi.

Castaldo Fráter György meggyilkolása után Alvincától a megerősített Segesvárra vonult, hogy ott várja be a gyilkosság esetleges következményeit. Főként a székelységtől félt, mely a baráthoz különösen ragaszkodott. Néhány főúr Fráter György halála után levelet és követeket küldött Izabella királynéhez, visszatérésre kérve őt.³⁸ Bármilyen nagy volt a megdöbbenés, a rémület, amit a barát halálhíre keltett, a várak, városok császári zsoldosokkal voltak megrakva; az idő nem volt alkalmas a felkelésre. Az erdélyi rendek a befejezett tény előtt fejet hajtottak, és minden ellentmondás nélkül fejezték ki hűségüket I. Ferdinánd iránt.³⁹ Castaldo megbízásából Kendy Ferencnek sikerült a székelyeket is lecsendesítenie.⁴⁰

A török fegyvereknek Temesvárnál és Lippánál elszenvedett kudarcra haragra lobbantotta a szultánt.⁴¹ Midőn pedig Fráter György megöletése után értesülést nyert arról, hogy a barát diplomáciai ámitgatásaival tévútra vezette és Erdélyt I. Ferdinánd kezére játszotta, az előző évi hadjáratnál nagyobb háborúra határozta el magát.⁴² A törökök hadi készüléteiről fenyegető hírek érkeztek. Castaldo már január elején tudomást szerzett arról, hogy a szultán ebben az évben személyesen készül Erdély visz-

³⁷ Kropf Lajos: Castaldo Erdélyben. Hadtört. Közl. 1895. 518. 1.

³⁸ Szilágyi Sándor: Erdélyország története. Pest, 1866. 313–314. 1.

³⁹ Pray, Epist. proc. II. 321. 1.

⁴⁰ Erdélyi Országgyűlési Emlékek I. 355–356. 1.

⁴¹ Thury, Török történetírók II. 291. 1.

⁴² Czimer, Temesvár, Hadtört. Közl. 1893. 218–219. 1.

szafoglalására.⁴³ Szokolovics Mehemed beglerbég pedig Szendrónél és Belgrádnál tett előkészületeket a támadásra. II. Szolimán a tatár kánnak megparancsolta, hogy teljes haderejével üssön be Erdélybe,⁴⁴ hol kő kövön nem marad, ha a németeket onnan ki ném üzik és János Zsigmondnak, „az ő szolgájának” országát vissza nem adják.⁴⁵ A román vajda értesítése szerint Erdély megtámadására három szandzsák van kirendelve: szultáni parancsra ő maga is kénytelen volt az Erdélybe vezető utakat elzárni, hogy oda élelmiszereket bevinni ne lehessen.⁴⁶ Azonkívül fenyegető volt a hódoltsági törökök magatartása is.

Kászon pasa február 1-én kemény fenyegetéssel behódolásra szólította fel a makóiakat és a bessenyőieket, úgy hogy a föld népe a pasa levelétől megrémülve Csanád, Makó, Bessenyő és Nagylak környékéről elmenekült s pusztán hagyta a földet.⁴⁷ Temesvár környékén tíz mérföldnyire már nem akadt olyan helység, amelyet el ne pusztított, ki ne élt volna a császári katonaság.⁴⁸ Ennek ellenére Aldana lippai parancsnok a királytól azt a parancsot kapta, hogy Temesvárt és Lippát az ellenség közelében fekvő községekből lássa el élelemmel. Hiába szólította fel Aldana a karánsebesi nemeseket, hogy jobbágyaikkal együtt ragadjanak fegyvert Kászon pasa ellen. A karánsebesiek a hadrakelés helyett maguk is segélycsapatot és löszert kértek Castaldótól.⁴⁹ De hiába utasította a király Castaldot is, hogy Lippa és Temesvár megerősítése érdekében erélyes intézkedéseket tegyen; a két fontos véghely megrongált erődítményei költség hiányában mégsem voltak kiépítve, őrségeik pedig a zsold elmaradása miatt távozással fenyegetöztek.⁵⁰

Egyik tudósítás szerint a szultán személyesen készül Erdély ellen jönni. A fősereggel először Temesvárt szállja meg, s azután amennyit elfoglalhat Erdélyből, annyit hódít meg; egyszersmind Egert, Szolnokot és a többi Erdély körül fekvő végházakat sepri el útjából, azután a bányavárosokon át a Dunának veszi útját, egyesül Ahmed pasa seregével, hogy egész erejükkel végül Bécsre zúduljanak.⁵¹ A szultán e nagyszabású hadikészületei elsősorban Erdélyt s a délvidéket fenyegették. Ezért Castaldo — pénz és csapatok hiányában — a segélyhadaknak minél előbbi útba indítását sürgette a királynál.⁵² Addig is, amíg azok megérkeznek, az er-

⁴³ Történelmi Tár, 1891. 444. l.

⁴⁴ Történelmi Tár, 1891. 641. l. Mircse vajda Petrovics Péterhez, 1552. febr. 4., uo. Castaldo I. Ferdinándhoz, Kolozsvár, 1552. febr. 5.

⁴⁵ Történelmi Tár, 1891. 646. l. A szultán 1552. febr. 20. körül Balassa Menyhérthez, a székelyekhez és általában az erdélyiekhez intézett levele.

⁴⁶ Történelmi Tár, 1891. 642. l. A szebeni tanács 1552. febr. 13-án kelt tudósítása.

⁴⁷ Történelmi Tár, 1891. 640. l., Czimer, Temesvár, Hadtört. Közl. 1893. 214–215. l.

⁴⁸ Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarn, 1552. Fasc. 62. Castaldo I. Ferdinándhoz, Segesvár, 1552. jan. 8. „... unde illi miseri continue pro Turcarum adventu orant...”

⁴⁹ Történelmi Tár, 1891. 642. l. Aldana a karánsebesiekhez. 1552. febr. 9., uo. 644. l. Castaldo a karánsebesiekhez. 1552. febr. 15.

⁵⁰ Történelmi Tár, 1891. 647–648. l. Castaldo I. Ferdinándhoz. 1552. febr. 25.

⁵¹ Történelmi Tár, 1891. 646. l.

⁵² Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarn, 1552. Fasc. 62. Castaldo I. Ferdinándhoz, Kolozsvár, 1552. febr. 15. „... Attamen scit Maiestas Vestra quam exiguas copias hic et in partibus illis habeo ... si enim Turcae excursiones, aut aliquid peius faciant, non video quibus viribus eis obsisti possit. Non enim adhuc sunt res

déli szorosok védelmére Serotin Károly csapatát és Ödönffy László alvajdát 100 lovassal Brassóba rendelte, Haller Péter és Urbinói Sándor olasz hadmérnök által pedig megvizsgáltatta a szorosokat, azok elzárására szolgáló erődítmények és torlaszok építése céljából.⁵³

I. Ferdinánd király — okulván az 1551. évi hadjárat tervszerűtlen kapkodásaiból — a tavaszra várható török háború előkészítése céljából a rendeket február 22-ére Pozsonyba országgyűlésre hívta össze. Az országgyűlés — a porta hadi készülődéseire való tekintettel — elrendelte az általános nemesi felkelést. I. Ferdinánd ígéretet tett arra, hogy a hadjáratot személyesen vezeti. A rendek kimondták, hogy zsold nélkül szolgálnak a királyi zászló alatt, de csak akkor, ha az uralkodó, vagy fia, Miksa főherceg áll a sereg élére. Minden tíz jobbágytelek után egy lovasat a saját, egy puskás gyalogost pedig minden húsz jobbágy után a jobbágyok költségén állítanak ki. Minden jobbágytelek után három forint hadi adót ajánlottak meg. A táborban meg nem jelenő nemesek fej- és jószágvesztéssel bűnhődnek.⁵⁴

A március végéig elnyúló országgyűlési tanácskozásokon főképpen Erdély biztosítása, a végvárak őrsegeinek szaporítása s a temesi főispáni szék betöltése képezte a megbeszélések tárgyát. Különösen Temesvár miatt aggódtak a rendek, s erősen hangoztatták azt az óhajukat, hogy a délvidéknek ezt a fontos védőbástyáját „a törökök dühe ellen” meg kell védeni.⁵⁵ A király március 30-án Báthory Andrászt erdélyi vajdává, Losonczy Istvánt pedig temesi főispánná s a délvidék főkapitányává nevezte ki. A részeges és köszvényes Báthory hivatalát nevének köszönhette. Castaldo nem emelt kifogást ellene, mert a tábornoknak olyan polgári kormányzóra volt szüksége, aki semmiben sem állta útját.⁵⁶

Budavár elfoglalása után, 1543-ban Szeged is meghódolt a töröknek. A lakosság egy része azonban Tóth Mihály főbíró buzdítására felkelésre készült. A budai pasa — értesülvén az előkészületekről — a város négy vezető emberét kivégeztette, a fegyverre kelt lakosságot leverte, a várost kiraboltatta és felgyújtatta. Tóth Mihály s a lakosság egy jelentős része elmenekült a városból, mégpedig Debrecenbe, ahol a szabad hajdúk vakmerő és kalandos természete miatt hadnaggyukká választották.⁵⁷

A legrégebbi adat, amely a szegedi vár létezését bizonyítja, az 1321. évből való, amikor Károly Róbert király egyik oklevelében említést tesz a Dorozsma nemzetségből származó Pál mesterről, aki az óbudai és szegedi királyi várak várnagya volt.⁵⁸ Az építéstörténeti adatok alapján bizonyosra vehető, hogy Szeged régi várát IV. Béla a tatárjárás után építette szabálytalan, nagyjából hatszögű alaprajzú, külső tornyos típus szerint. A XIV. században már sűrűn szerepel a vár nevének említése a ki-

istae tam quietae, ut tute possim Regnum Transsilvaniae omnibus gentibus denu-
dare, ut partibus illis subveniam.”

⁵³ Történelmi Tár, 1891. 645. l. Haller Péter Castaldohoz.

⁵⁴ A Magyar Országgyűlési Emlékek III. 331–336. l. *Fraknói Vilmos*: A magyar országgyűlések története III. (1546–1556). Bp. 1875. 94–110. l.

⁵⁵ *Zsámboki János*: *Rerum Hungaricarum Decades*, Appendix. Bazel, 1568. 815. l.

⁵⁶ Magyar Országgyűlési Emlékek III. 345. l., *Fraknói*, A magyar országgyűlések története 110. l.

⁵⁷ Czimer, A szegedi veszedelem. *Hadtört. Közl.* 1891. 243. s. köv. 1. Reizner, Szeged története I. köt. 121–131. l.

⁵⁸ Reizner, Szeged története I. köt. 49. l.

rályi rendeletekben. 1405-ben szilárd téglafalakkal körülkerített erősség volt. A vár később külső sarok védő műveket kapott, mély és széles vízes-árokkaal vették körül. Az erősség mint a királyi sójövedelem egyik fő gyűjtőhelyének védője mindig fontos szerepet játszott az ország gazdasági életében. Szeged katonai jelentőségét fokozta a királyi naszádosoknak a vár tövében létesített hadikikötője.⁵⁰

Mikor Szeged János király halála után, 1543-ban török uralom alá került, a város szandzsák-székhelyé lett. Szolimán szultán felismerte hadászati jelentőségét és 1545-ben a romokban heverő királyi várat a régi álaon — anélkül, hogy szerkezetén változtatott volna — Musztafa pasa által a török császári kincstár költségén megerősíttette és kijavíttatta.⁶⁰ Nem ugyan Buda oltalmára — mint Tinódi írja⁶¹ —, mint inkább a török hódítás útjának előkészítésére a Tisza vonalán Szolnok, Eger és az észak-magyarországi bányarorszók felé.

A XV. században Szeged a jelentős magyar városok közé tartozott. Népessége 1520 körül a papsággal s esetleges szerb és zsidó szörványokkal együtt 8000 körül járhatott. Virágzását a halászatnak, állattenyésztésnek, jószágkereskedelemnek és a vízi közlekedésnek: a sóhordásnak és a szerémi borokkal való kereskedelemnek köszönhetette. Különösen jelentős volt a város állattenyésztése a kunok rovására kiterjesztett tágas legelőkön s állatkvitele (főleg Itáliába). Hatalmas juhtenyésztésére jellemző, hogy 1526-ban a portyázó törökök 70 000 juhot hajtottak el innen. Az 1522-ben készült egyházi tizedlajstrom iparosságára Szeged magas fokú iparosodására utal. A lakosság egyes elemei délvidéki (szerémi és baranyai) szőlőbirtokokból és a hatalmas alföldi állattenyésztésből igen meggazdagodtak. Török történetírók is kiemelik Szeged nagy népességét, óriási kiterjedését és lakosainak gazdagságát. A város már 1550-ben a török kereskedelemnek az Alföldön első és legnagyobb emporiumává vált: a töröknek évenként 50 000 aranyra rúgó jövedelmet biztosított.⁶²

Tóth Mihálynak Szeged visszavételére vonatkozó tervéről 1551-ben már széltében beszéltek. Horváth Bertalan szolnoki várnagy egyik levelében arra kérte Vas Lászlót, a kolbászszei kunok offiálisát, hogy szölon Teuffel Erasmusnak és Bakics Péternek, hogy támadjanak rá a Tóvárat megszálló budai pasára, „avagy szállanak meg Szegedet, avagy Hatvant.” Ez a levél valami úton-módon Fráter György kezébe került, aki azt 1551. augusztus 10-én saját leveléhez mellékelve eljuttatta I. Ferdi-

⁵⁰ Cs. *Sebestyén Károly*: Szeged középkori vára. Szeged, 1928. A Szegedi Alföldkutató Bizottság Könyvtára II. szakosztály közleményei, 2. sz., *Gerő László*: Magyarország várepítészet. Bp. 1955. 203–208. I. *Molnár József*: A szegedi vár. Műemlékvédelem, III. évf. 1959. 1. szám, 22–32. 1.

⁶⁰ *Velics Antal—Kammerer Ernő*: Magyarországi török kincstári defterek. I. köt. 1543–1635. Bp. 1886. 69–71. 1.

⁶¹ Tinódi, Szegedi veszedelem, 11–12. verssor.

⁶² *Székely György*: Vidéki termelőágak és az árukereskedelem Magyarországon a XV–XVI. században. Különlenyomat az Agrártörténeti Szemle 1961. évi 3–4. számából, Reizner, Szeged története I. 91. 1., III. 138. 1., *Szűcs Jenő*: Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon. Bp. 1955. 44. 1., *Bálint Sándor*: Az 1522. évi tizedlajstrom szegedi vezetéknevei. Bp. 1963., Thury, Török történetírók I. köt. Bp. 1893. 267–268. 1., II. köt. Bp. 1886. 72. 1., Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarn, 1552. Fasc. 65. Castaldo I. Ferdinándhoz. Újvár, 1552. febr. 1. „... magna enim est importantiae locus ille (sc. Szeged, — Sz. I.) partibus inferioribus.”

nánd királyhoz.⁶³ A király 1551. augusztus 28-án felhívást intézett Castaldohoz, hogy Szeged visszavételének ügyében terjessze elő véleményét.⁶⁴ Castaldo felkarolta a város visszavételének ügyét, mert Szeged „Temesvár, Lippa és annak az egész Duna—Tisza közti vidéknek védelme szempontjából nagyon szükséges.”⁶⁵

A király magáévá tette Szeged visszaszerzésének tervét, s ezt 1551. november 6-án Fráter Györggyel is közölte. „Nem látom időszerűtlennek Főtisztelendőség figyelmét Szegedre is felhívni — írja a király a barátának —, hátha ez alkalommal ezt a várost is vissza lehetne foglalni...”⁶⁶ Még több szó esett Szeged visszavételéről, amióta Ulema pasa 1551. novemberében feladta Lippát. Fráter György, Nádasdy Tamás és más főurak Tóth Mihály egykori szegedi főbíróval Szeged visszafoglalásának a tervét a lippai táborban tették először behatóbb tanácskozás tárgyává.⁶⁷ György barát december 7-én kelt tudósításában kiemelte, hogy Szeged megvétele annál fontosabbnak tartja, mivel a beglerbég Makó városát és a Tiszántúl felkvő vidékeket is fenyegeti, s felszólította a behódolásra.⁶⁸ Szeged — visszavétele esetén — stratégiai szempontból azért válhatott volna jelentőssé I. Ferdinánd kezén, mert a török terjeszkedés nyomása és a támadó elleni védekezés súlypontja a tiszai vonalra tevődött át. Szeged volt az a központ, ahonnan a többi hódoltsági török vár őrsegeinek szánt készleteket szétküldték. Ha Szeged visszakerül a király kezére, akkor — Temesvárral, Lippával együtt — sikerül elreteszelni a török további terjeszkedésének útját a Tisza mentén Szolnok — Eger — a bányavárosok felé, sőt kérdésessé lehet tenni a török utánpótlásának a biztosítását Buda felé is. Éppen e megfontolások alapján — Reiznerrel ellentétben — nem tartjuk Szeged visszavételének tervét „hadműtanilag” (stratégiailag) indokolatlan, „eszeveszett kaland”-nak. (Más kérdés, hogy I. Ferdinánd király nem adott e messzematutató terv megvalósításához kellő segítséget, minélfogva Szeged felszabadulása a török iga alól nem járt sikerrel.)

Fráter György meggyilkolása egyelőre elodázta a szegedi hadi vállalkozást. A barát halála után Tóth Mihály vitte tovább szülővárosa felszabadításának ügyét. Bujdosása közben is állandó összeköttetésben maradt szegedi polgártársaival, akik ragaszkodtak hozzá. S míg a felső körök Szeged visszaszerzésének esélyeit latolgatták, az alatt Tóth Mihály titkon többször megfordult Szegeden és a teendők felől tanácskozásokat folytatott régi párthíveivel és barátaival. Mint Tinódi írja: „jó hit alatt gyakorta tanácskozik vala” a pártján álló polgárokkal a város megszabadításáról.⁶⁹ Megnyerte a szegedi halászsokat, sőt beavatta titkos tervébe az alsóvárosi ferences szerzeteseket is, akik a legnagyobb gyűlölettel vi-

⁶³ Történelmi Tár, 1880. 250–251. l., Czimer, A szegedi veszedelem, Hadtört. Közl. 1891. 261. l.

⁶⁴ Óváry, Oklevélmásolatai, II. füzet, Bp. 1894. 133–134. l.

⁶⁵ Istvánffy, A magyarok történetéből. Bp. 1962. 227. l.

⁶⁶ Történelmi Tár, 1881. 61. l.

⁶⁷ Czimer, A szegedi veszedelem. Hadtört. Közl. 1891. 262. l. „... Res haec medio illius Michaelis Thót, cum quo sub Lippa et ante negotium tractaverimus...”, Forgách, Magyar históriája. Pest, 1866. 33. l. „... Accendebatur amissarum opum dolore et vindictae cupidine; unde propinquis et primoribus per occultos nuncios corruptis, ceteros facile erat in societatem deducere.”

⁶⁸ Történelmi Tár, 1881. 72. l., Reizner, Szeged története I. köt. 122. l.

seltettek a templomukat elfoglaló protestánsok iránt. Tóth Mihály azzal biztatta polgártársait, hogy a vállalkozás támogatására a királytól tekintélyes segítséget fog kieszközölni.⁶⁹

Felkereste az éppen Debrecenben tartózkodó Castaldot, s előadta neki, hogy a lakosság és a hajdúk támogatásával visszaszerzi Szeged városát. Kifejtette Castaldo előtt, hogy a várost nem rendszeres ostrommal, hanem éjjeli rajtaütéssel akarja elfoglalni. A vár elfoglalásához azonban ágyúk kellenek. Arra kérte tehát a császári fővezért, hogy legyen készen, s amint ő a palánkot bevette, tegye meg a kellő intézkedéseket a vár megívására szükséges segélycsapatok kirendelésére.⁷⁰

Castaldo elfogadta a merész hajdúvezér ajánlatát és február 1-én kelt felterjesztésében a királynál is pártfogolta a tervet. A tábornok véleménye szerint először Becse várát kell visszafoglalni, majd meg kell kísérelni Szeged elfoglalását s utána megerősítését.⁷¹ I. Ferdinánd, akit Fráter Györgyön és Castaldon kívül mások is (pl. Batthyány Ferenc) ösztönöztek Szeged visszafoglalására, jóváhagyta a hadjárat megindítását.⁷²

„Királynak Tót Mihály felfogadta vala,
Szegednek városát hogy kezébe adná,
Az várat megvinné, arra elég nem volna,
Derék szerént királ ezt hamar megirá,
Aldanai Bernáldnak, hogy gondolna arra.”⁷³

Így Tóth Mihály terve Szeged visszafoglalására országos hadi vállalkozást váltotta ki magát.

Czimer Károly — Istvánffy nyomán — úgy beszéli el a dolgot, hogy Tóth Mihály először Castalddal közölte Szeged visszafoglalásának tervét, s hogy a tábornok küldte Tóth Mihályt Aldanához Lippára, felszólítván spanyol tisztársát, hogy Tóthnak terve kivételére segélycsapatokat adjon. Aldana elvállalta a Szeged visszafoglalására induló expedíció fővezérségét, s azonnal hozzáfogott a hadjárat előkészítéséhez. Castaldo bőséges segélycsapatokat ígért neki, melyeket Lippa elfoglalása és Fráter György halála után jobban nélkülözhetett Erdélyben. Aldana a hadjáratban való részvételre a lippai őrségből kirendelte a sziléziai Opperstorf Ádámot 300 német vértess lovassal és két század spanyol gyalogos muskétással, a temesvári őrségből pedig a spanyol Perez Alfonsot vezényelte ki egy könnyű magyar lovascsapattal.⁷⁴

Ezenkívül azok a főúri zsoldos csapatvezérek is vállalkoztak a hadjáratban való részvételre, akik Lippa bevétele után huszárszázadaikkal a temesi grófságban és Arad megyében teleltek, mivel a szegedi török kereskedők bazárjaiban gazdag zsákmány kínálkozott. A legnagyobb hírnévnek örvendett közülük Bakics Péter, aki huszárszázadával 1546-ban

⁶⁹ Ortelius, Chronologia 88. l.

⁷⁰ Istvánffy, A magyarok történetéből. Bp. 1962. 226–227. l., Reizner, Szeged története I. köt. 122. l.

⁷¹ Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarn, 1552. Fasc. 65. Castaldo I. Ferdinándhoz. Újvár, 1552. febr. 1.

⁷² Brüsseli okmt. II. 310. l. Batthyány Ferenc Mária királynéhoz. Bécs, 1551. dec. 14.

⁷³ Tinódi, Szegedi veszedelem 42–46. verssor.

⁷⁴ Istvánffy, A magyarok történetéből. Bp. 1962. 227. l.

részt vett a schmalkaldeni háborúban, és a Német Birodalomban rettegetté tette a huszár nevet.⁷⁵ Huszáraival szintén támogatta a szegedi vállalkozást Nagy Horváth Ferenc, Dersffy István és Dóczy Miklós.⁷⁶

Tóth Mihály fáradhatatlannak bizonyult az akadályok leküzdésében. A Debrecen vidéki és nyírségi hajdúk között futótűzként híre szaladt a vállalkozásnak és csakhamar nagy létszámú hajdúcsapat sorakozott melléje, akiket feltűzelt a gazdag kereskedőváros kifosztásának ígérete. Bizonyos, hogy voltak Szegeden török kereskedők, ugyanakkor még sokan itt éltek a régi magyar kereskedőkből (borkereskedők, ötvösök, szőlősgazdák stb.), akik túléltek a város 1543-iki elfoglalását. Miután Tóth Mihály készenlétbe helyezte a hajdúkat, Aradra sietett, hol 1552. február első napjaiban összejöttek az Aldana vezénylete alá tartozó tisztek, Bakics Péter, Nagy Horváth Ferenc, Dersffy István, Dóczy Miklós és Perez Alfonso. A haditanács helyesléssel fogadta azt a tervet, hogy Tóth Mihály hajdúival rajtaütéssel elfoglalja a szegedi palánkot, s ezután a megérkező csapatok megvívják magát a várat is.⁷⁷ A hadjárat vezetését Aldanára és Bakics Péterre bízták. A haditanács megegyezett abban, hogy Tóth Mihály és Nagy Ambrus hajdúcsapata február 18-án útra kel Aradról,⁷⁸ s mintha a Kászon pasától védelmezett becskerei török vár elfoglalására készülne, déli irányban nyomul előre. De február 20. és 21-e között menetirányát megváltoztatva, hirtelen Szeged alá vonul és a város lakosságát előre értesíti, átkel a Tiszán és 21-én virradat előtt megrohanja a palánkot, esetleg magát a várat is. Ugyanezen idő alatt Aldana segélycsapatai — huszárok, vértések, spanyol—német zsoldosok — február 22-én szintén Szeged alá érkeznek, hogy azok támogatásával együttesen kíséreljék meg a vár elfoglalását.⁷⁹

A megállapodásnak megfelelően Nagy Ambrusnak 560 talpasa és 110 lovasa, Tóth Mihálynak pedig 600 gyalogos és 240 lovas hajdúja a kítűzött napon útnak indult déli irányba, de Bessenyónél irányt változtatott, ahol mintegy 6—700 főnyi parasztság csatlakozott hozzájuk. Ez az 1160 főnyi gyalogos, 350 lovas és 600 paraszt, összesen tehát mintegy 2100 főnyi sereg érkezett Szeged alá, hogy a vár külső erődjét, a palánkot megrohanja.⁸⁰

A szegedi hadjáratra összpontosított csapatok létszáma a forrásokból nem állapítható meg pontosan. Istvánffy Miklós, Forgách Ferenc és Tinódi Sebestyén szerint Tóth Mihály 5000 hajdút toborzott össze.⁸¹ Dse-lalzáde Musztafa török történetíró szerint „tízezer fekete ábrázatú, pán-

⁷⁵ *Károlyi Árpád*: Magyar huszárok a schmalkaldeni háborúban. Századok, 1877. 648. l.

⁷⁶ Istvánffy, A magyarok történetéből. Bp. 1962. 227. l., Czimer, A szegedi veszedelem. Hadtört. Közl. 1891. 375—376. l.

⁷⁷ Forgách, Magyar története. Pest, 1866. 33—36. l. „Concilio habito in oppido Arad . . . Michaelis Tot sententiam approbavere . . .”

⁷⁸ Czimer szerint az aradi haditanács az indulás időpontjául február 24-ikét tűzte ki.

⁷⁹ Czimer, A szegedi veszedelem. Hadtört. Közl. 1891. 377. l., Reizner, Szeged története I. köt. 123. l. Kropf Lajos szerint az éjjeli támadás február 19-én, szombaton virradóra történt és nem egy héttel később, mint Czimer Károly állítja.

⁸⁰ Reizner, Szeged története I. köt. 123. l.

⁸¹ Istvánffy, A magyarok történetéből. Bp. 1962. 227. l., Forgách, Magyar története, Pest, 1866. 33—34. l.

célos disznó és az elbizakodottság borától megrészegeedett kutya észrevétlenül belopózkodott a várnak külvárosába.⁸² Reizner szerint a Tóth Mihály és Nagy Ambrus vezetése alatt álló hajdúság csak mintegy 2100 főre tehető.⁸³ A szegedi hadinépről szóló 1552. évi kimutatás 1860 rendes magyar gyalogost és 1000 hajdút említ.⁸⁴

Az Aradról később útra kelt és Szeged felé igyekvő segélycsapat — Reizner szerint — összesen 316 főnyi huszárból, mintegy 1000 vasas zsoldosból és 930 gyalogusból állott. Ezenkívül a csanádiak 17 huszára, valamint 180 spanyol, 60 német és 90 darabont zsoldos érkezett Szeged alá. Ezek szerint a két sereg összesen — Reizner becslése szerint — 4346 főből állott.⁸⁵

Czimer Károly az Aldana által a szegedi hadjáratra kirendelt csapatok létszámát 6200—6300 főre becsüli.⁸⁶ A magyar és spanyol gyalogság összesen 5200, a magyar és német lovasság pedig 1000 főből állott, Perez Alfonso lovascsapata nélkül, amelynek létszámát nem ismerjük. Ha tehát a Tóth Mihály és Nagy Ambrus vezetése alatt álló csapat létszámát 5000-nek vesszük, a Szeged alatt összpontosított királyi haderő létszáma 11 200—11 300 főre tehető, szemben a Reizner által felvett 4346 fővel. Mi a Reizner által megadott létszámot tartjuk elfogadhatóbbnak. Takáts Sándor ugyanis a szegedi csatában résztvevő csapatok létszámát — a távol maradó hajdúkat leszámítva — 3500-ra becsüli. A sereg zömét a fegyelemhez nem szokott szabad hajdúk képezték, akiknek támogatására a két század fegyelmezett spanyol gyalogság elenyészően csekély volt.⁸⁷

A szegedi várban szolgálatot teljesítő török őrség létszámáról viszont pontos adatokat tartalmaz egy defter, amely éppen a vár ostromának évéből, 1551. december 28-tól 1552. december 16-ig név szerint sorolja fel az őrséget létszám és fegyvernem szerint. 1552. február hónapban a szegedi várban találunk Hasszán Juszuf helyettes várparancsnok vezetése alatt 95 könnyű lovast (ulufedzsi), Mohamed Musztafa és Iliász Ahmed agák vezetése alatt 94 martalócot. Ezekhez járult még 12 tüzér és 22 kézműves (műszaki).⁸⁸ A defter adatainak hitelességét megerősíti maga Castaldo is, aki szerint a várban kb. 350 török volt bezárkózva.⁸⁹ A szegedi vár parancsnoka 1551—1552-ben a török írók szerint Mikhálogli Khider bég volt, akinek a nevét a nép — magyaros kiejtéssel — Héder-re változtatta.

A Szeged felé tartó hajdú sereg február 20-án éjjel körül feltűnés nélkül Szeged alá ért és a város alatt fekvő nádasokban és fűzesekben rejtőzött el. Eközben a polgárok megtették az előkészületeket az éjjeli támadásra. A tervbe előre beavatott hajósok és halászok⁹⁰ összes csónak-

⁸² Thury, Török történetírók II. köt. Bp. 1896. 262. l.

⁸³ Reizner, Szeged története I. köt. 123. l.

⁸⁴ Takáts Sándor: A magyar gyalogság megalakulása. Bp. 1908. 32. l.

⁸⁵ Reizner, Szeged története I. köt. 123. l.

⁸⁶ Czimer, A szegedi veszedelem. Hadtört. Közl. 1891. 377—379. l.

⁸⁷ Takáts, A magyar gyalogság megalakulása 20. l.

⁸⁸ Felics—Kammerer, Magyarországi török kincstári defterek I. köt. Bp. 1886. 69—71. l.

⁸⁹ Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarn, 1552. Fasc. 63. Castaldo I. Ferdinándhoz. Torda, 1552. márc. 2. „... in Arce circiter tercentum quinquaginta Turci sint inclusi...”

⁹⁰ Forgách, Magyar históriája. Pest, 1866. 33—36. l. „... Magnus in eo oppido piscatorum numerus...”

jaikat a hajdúk rendelkezésére bocsátották és a legnagyobb csendben átszállították őket a Tisza jobb partjára.⁹¹ Ott felsorakoztak a palánkkal szemben, s előre megállapított jelre az egész vonalon előnyomultak. A befagyott vizen át a sáncokat minden nehézség nélkül megmászták, sőt a palánkon is könnyűszerrel átjutottak. A polgárok ugyanis kaput nyitottak előttük. A hajdúk a kapuknál talált csekély számú török őrséget — a polgárok közreműködésével — levágták, s az így szabaddá tett kapukon tömegesen tódultak a palánkba.⁹² A kapuk őrségeinek lármája azonban elhatolt a vár déli kapujához, amelyen keresztül egyedül lehetett a palánkból a várba bejutni. Mire tehát a betóduló hajdúk eljutottak a várkapuhoz, az árkon átfektetett hidat már felvonva találták. Így lehetlenné vált a várnak meglepetésszerű elfoglalása. A felriadt török őrség fegyvert ragadott, s a várfalak mellvédei mögül sűrű ágyú- és puska-tűzet nyitott a hajdúkra. Így Tóth Mihályék vállalkozása csak részben sikerült. Meglepetésszerű rohammal bevették ugyan a várost, a várral azonban — a hajdúk fegyelmetlensége miatt — nem boldogulhattak. Sőt, a bátor tett a fosztogatásra és dorbézolásra vetemedett hajdúk vigyázatlansága miatt szerencsétlenséggel végződött.

A vár elfoglalásának első sikertelen kísérlete után a hajdúk a palánkban lakó, álmukból ébredező gazdag török kereskedők és tisztviselők házaira, a keleti árucikkkel tömött bazárait rontottak, ezeket kirabolták, lakóit leölték, az asszonyokat foglyul ejtették. Azokat is felkoncolták, akik a Tisza-partra futottak, hogy a folyón át csónakkal meneküljenek, vagy a várba bejussanak. „A többi török — olvassuk Istvánffynál — rendetlenül szétszéledve, egy részük a várba jutni iparkodott, más részük pedig hanyatt-homlok a folyóhoz rohant, hogy a menekülésre csónakot keressen, de miután nem találtak, lekasabolták őket, akik pedig, hogy az üldöző ellenséget elkerüljék, a folyóba vetették magukat, a vízben elmerülve pusztultak el.”⁹³ A városban lakó Héder bégnek — bár nagy ügyel-bajjal — mégis sikerült többedmagával bemene-külnie a várba.

Napfelkelte után a hajdúk újból megkísérelték a vár megostromlását. A falakhoz létrát támasztottak, hogy megmásszák azokat, a török őrség azonban bátran védekezett. Mivel a hajdúk közül is többen elesetek és semmi sikerre nem volt kilátás, az ostromot félbeszakították. A legnagyobb baj az volt, hogy a hajdúk vállalkozásának támogatására kirendelt Aldana és Bakics Péter csapatai nem érkeztek meg a város alá a haditervben megszabott időre. Így aztán a várba szorult törökök időt nyertek és első ijedtségükből magukhoz térve készen álltak a vár megvédésére. Sőt, Héder bég az őrséggel kirohant és a falak megmászásához kezdő és a várba behatolni készülő hajdúkat a vár alól elűzte.⁹⁴

Ezután a hajdúk — nem gondolván többé a várostrom megismétlé-sével — a város feldúlásához, kirablásához fogtak. A török lakta város-

⁹¹ Az átszállítás időpontját Forgách Ferenc február 26-ra teszi.

⁹² Forgách, Magyar története. Pest, 1866. 33–36. l. „... simul oppidani vi et impetu portas patefecere; tum nostri irrumpentes, somnolentes ac inermes hostes trucidare, per vicus atque domos discurrere...”, Czimer, A szegedi veszedelem. Hadtört. Közl. 1891. 381. l.

⁹³ Istvánffy, A magyarok történetéből. Bp. 1962. 228. l.

⁹⁴ Istvánffy, A magyarok történetéből. Bp. 1962. 228. l.

ban gazdag zsákmány került a győzők kezébe: az előkelő foglyokon kívül a török hadipénztár és a szultáni kincstár, amelybe befolytak a szandzsák falvainak adói, a török és görög kereskedők boltjaiban talált szövetek, keleti szőnyegek, arany- és ezüstedények, értékes fegyverek stb. Istvánffy szerint a hajdúk oly nagy zsákmányt hordtak össze, „hogy mindenféle holmival bőségesen ellátták magukat, s meggazdagodtak”.⁹⁵ A feldúlt és kirabolt török városrész a romlás és pusztulás képét mutatta. Tinódi szerint az utcákon szerte heverő lemészárolt török hullákból a hajdúk két nagy halmot raktak.⁹⁶

Mikor már a török házakat mind kirabolták, a polgárok házaira rontottak, s azzal az ürüggyel, hogy a törökkel egy követ fújtak, tőlük is raboltak, fosztogattak. A pincéket sem kímélték, hol nagy bőséggel tárolták a finom minőségű borokat, melyeket a Szerémségből, Baranyából és Somogyból szállítottak oda. A hajdúk garázdálkodtak, tobzódtak és „a szép terek asszonyokkal” kedvükre mulatoztak.⁹⁷ Különösen a protestánsokra vadásztak, akik a török védelem alatt terjesztették az új vallást. Tóth Mihály most bosszút állt hajdani protestáns ellenfelein. Hajdúival megtámadta és kiűzette őket papjukkal együtt a városból. A hajdúk azonban nemigen tettek különbséget református és katolikus között. Még a szegedi tanyákról is elhajtották a polgárok marháit, lovait és juhait.⁹⁸

Közben még az első napon, vagyis február 21-én este a segélyhadak egy része — Bakics Péter vezetésével — megérkezett a már visszafoglalt Szegedre, és segítette a hajdúknak a város kifosztásában. A katonák közt „semmi szertartás” (rend, fegyelem) nem volt, Istvánffy szerint „mohón és mértéktelenül nekiláttak az ivásnak, úgy hogy sem az ellenséggel nem törődtek, sem a vezérek parancsainak nem engedelmeskedtek”.⁹⁹ Nem is csoda, hiszen maguk a vezérek jártak elől rossz példával. „Semmi gondot Bakyth uram a hadra nem viselt, — írja Horváth Bertalan szolnoki kapitány Castaldohoz —, hanem barmot hajtott és juhot...”¹⁰⁰

Aldana nem volt jelen az éjjeli támadásnál, mert február 24-én Makón találjuk. Itt értesült a hajdúk szegedi sikeréről, innen írt február 23-án Pázmány Péter nagyváradi kapitánynak, hogy a nemességet ágyúkkal, löporral, golyókkal és élelmiszerekkel megrakottan azonnal indítsa útnak Szegedre.¹⁰¹ Castaldot is értesítette a fejleményekről és különösen ostromágyúk és tüzérség küldését szorgalmazta nála. Majd 180 spanyollal, 70 némettel és 1000 magyar lovassal útnak indult Szeged felé, melynek környékén még mintegy 500 magyar lovas csatlakozott hozzá a megölt törököktől elvett lovakon.¹⁰² Pázmány sürgősen intézkedett, hogy a nemességet felkelésre bírja. Február 27-én Castaldohoz intézett

⁹⁵ Istvánffy, A magyarok történetéből. Bp. 1962. 229. l. Forgách írja: „... praeda immensae opes, in quibus pecunia principis in fiscum collecta, et privatorum aurum argentumque, vestes, arma, equi et mercimoniorum magna vis distracta.”

⁹⁶ Tinódi, Szegedi veszedelem 90–91. verssor.

⁹⁷ Verancsics Antal: Összes munkái. Pest, 1857. II. köt. 93. l.

⁹⁸ Történelmi Tár, 1880. 599. l.

⁹⁹ Istvánffy, A magyarok történetéből. Bp. 1962. 229. l.

¹⁰⁰ Történelmi Tár, 1880. 599. l.

¹⁰¹ Reizner, Szeged története IV. köt. Oklevéltár LXXXI. sz. 148. l.

¹⁰² Egy névtelen levélíró szerint „Aldana cum ducentis hispanis et centum hussaribus (profectus est). RMKT III. 420. l.

jelentésében tudatta a fővezérrel, hogy a következő napon a nemesi felkelők elindulnak Szeged felé.¹⁰³

Közben Szeged visszavételének híre mindenfelé elterjedt és óriási lelkesedést keltett. Február 28-án már Bécsben is beszéltek róla. A legtöbben úgy vélekedtek, hogy Ferdinánd király fegyvereit „véletlenül” nagy szerencse érte. A spanyol követ Innsbruckból tudósította kormányát a szegedi diadalról.¹⁰⁴ Mária özvegy királyné Belgiumban értesült az örvendetes eseményről.¹⁰⁵ Mindenki Tóth Mihály, Bakics Péter és a hajdúk dicséretét zengte, kik páratlan bravúrral Szegedet elfoglalták. Valóban, ami siker és dicsőség a szegedi hadjáratban, az — a polgárok közreműködése mellett — a hajdúk nevéhez fűződik, akiknek ez volt az első nagyobb fegyvertényük. Szeged visszavételével alapozták meg vitézi hírüket. Pomárius Keresztély, aki Heltai Gáspárnak megírta a pozsonyi országgyűlés lefolyását, március 8-i levelében a következőket írja: „Ide (Pozsonyba — Sz. I.) az alvidékről kezdetben igen örvendetes esemény híre érkezett, mely szerint a hajdúk váratlan vakmerőséggel Szegedet elfoglalták, mi által a magyar királynak igen nagy hasznára vannak. A németek az udvarnál a legnagyobb magasztalással halmozzák el a hajdúkat és azt mondják, hogy méltán kiérdemelték a zsoldot.”¹⁰⁶

I. Ferdinánd király február 28-án értesült Pozsonyban Szeged palánkjának bevételéről. Másnap már közölte is az örvendetes hírt Pucheimmel¹⁰⁷ és Teuffel Erasmussal.¹⁰⁸ A király megparancsolta Teuffelnek, hogy a végek és Eger védelmére szükséges ágyúkon kívül a többit küldje Szegedre. Március 1-én Pozsonyból kelt levelében azt is engedélyezte Teuffelnek, hogy Szeged védelmére és a vár ostromára Egerből is küldhet csapatokat, továbbá ágyút és löszert, mert a budai török mozgolódik.¹⁰⁹ Teuffel, hogy siettesse a Szeged számára adandó segélyt, személyesen utazott Egerbe.¹¹⁰ Castaldo március 2-án arra kérte a királyt, Teuffelnek parancsolja meg, hogy ügyeljen a budai török hadikészületeire, és ha arról értesül, hogy a budai pasa megindul a szegedi törökök segítségére, próbálja megakadályozni a segítségnyújtást.¹¹¹

A további siker azon múltott, hogy melyik fél tud gyorsabban erősítést küldeni Szegedre. A király sürgősen utasította Castaldot, hogy minden nélkülözhető erejét rendelje Szegedre. Egyúttal tudatta vele, hogy Teuffel olyan utasítást kapott, hogy tartsa szemmel a Szeged fel-

¹⁰³ Történelmi Tár, 1891. 649. 1.

¹⁰⁴ Óváry, Oklevélmásolatai II. füzet. Bp. 1894. 651. 1.

¹⁰⁵ Brüsseli okmt. II. köt. Pest, 1858. 309. és 328–329. 1.

¹⁰⁶ Történelmi Tár, 1881. 467. 1.

¹⁰⁷ Wien, Österr. Kriegsarchiv, Alte Feldakten, 1552. Fasc. 2. Nr. 16. Pozsony, 1552. febr. 29. Notificirung, dass die Stadt Szegedin von dem Königl. Kriegsvolk eingenommen werden und was die Türken zur Rettung des Schlosses unternehmen dürften.”

¹⁰⁸ Wien, Österr. Kriegsarchiv, Alte Feldakten, 1552. Fasc. 2. Nr. 17. „Weiset ihn ferners an die den Grenzen und zu Erlau entbehrliehen Knechte nebst dem allenfalls noch erforderliche Geschütze dahin zu senden.”

¹⁰⁹ Wien, Österr. Kriegsarchiv, Alte Feldakten, 1552. Fasc. 3. Nr. 1. I. Ferdinánd Teuffelhez. Pozsony, 1552. márc. 1.

¹¹⁰ Bp. Hadtört. lt. Törökkori iratok tárgymutatója. Iratjegyzék (1) 1552. Nr. 93. I. Ferdinánd a váci püspökhöz. Pozsony, 1552. márc. 8.; Wien, Österr. Kriegsarchiv, Alte Feldakten, 1552. Fasc. 3. Nr. 7.

¹¹¹ Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarn, 1552. Fasc. 65. Castaldo I. Ferdinándhoz. Kolozsvár, 1552. márc. 2.

mentésére netalán útnak induló budai pasát.¹¹² Castaldo március 2-án kelt jelentésében közölte a királlyal Szeged megrohanásának lefolyását, valamint a segítségnyújtás érdekében tett intézkedéseit. Bár az ágyúk leszállítása a befagyott Maroson majdnem lehetetlennek tűnt, mégis küldött négy főtörő mozsarat és több tábori ágyút. Ezenkívül Aldana seregének erősítésére több erősségből útnak indított segélycsapatokat. Báthory András Castaldo parancsára február 27-én Kolozsvárról Nagyváradra sietett, és onnan ostromágyúkat, vértés lovasságot és 400 hajdút küldött Szegedre.¹¹³ Kolozsvárról február 28-án spanyol gyalogosokat és 2000 német lovast indított el Castaldo Déván át Szeged felé. Ezek a csapatok azonban már nem érkezhettek meg kellő időben. A felmentő török sereg megelőzte az ostromlók erősítésére vonuló nagyváradi és erdélyi csapatokat.¹¹⁴ Jellemző, hogy I. Ferdinánd király március 6-án, — amikor a mieinket Szeged alatt már csúfos vereség érte —, adott parancsot Horváth Bertalan szolnoki kapitánynak, hogy az őrséggel vonuljon Szegedre a vár megvételeire.¹¹⁵

Miután Aldana is megérkezett és csapatát elszállásolta, abban állapotott meg alvezéreivel, hogy a szegedi várat rendszeres ostrom alá veszik. Aldana számolt azzal, hogy a török pasák csapataikkal minden irányból a fontos vár segítségére fognak sietni. Ezért mindenfelé írt I. Ferdinánd vezéreinek, hogy őt e veszélyes vállalkozásban segítsék. Ezenfelül a lehető legnagyobb sietséggel kiköltöztette Szeged keresztény lakosságát a Ferdinánd uralma alatt álló területekre.¹¹⁶

Mikor Castaldo tiszta képet nyert a szegedi helyzetről és meggyőződött arról, hogy az ott tartózkodó sereg még akkor sem tudná a várat elfoglalni, ha a kért segélycsapatokat ki is állítaná, egyes adatok szerint azt a parancsot adta Aldának, hogy a várost gyűjtsa fel, s a hadizsákmánnyal minél gyorsabban vonuljon ki Szegedről, mert a törökök a vár megvédelme és a város visszaszerzése érdekében mindenütt erősen készülődnek.¹¹⁷ Az alvezérek között is akadtak néhányan (pl. Nagy Horváth Fe-

¹¹² Történelmi Tár, 1891. 650. l.

¹¹³ Erre nézve az 1552. febr. 28-án Kolozsvárt kelt és Nádasdy Tamáshoz intézett — névaláírás nélküli — tudósításban olvassuk: „... Dnus Báthori, qui heri hinc recessit ex Varadino bombardos cataphractos et quattuor centum aydones eo expedit, et ego, qui cras hinc recedam, cum reliquis hispanis et duobus millibus Germanis Devam cursus properabo, ut si necessitas postulaverit, citissimum subsidium nostris ferre valeamus”. RMKT III. 420. l.; Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarn, 1552. Fasc. 65. Castaldo I. Ferdinándhoz. Kolozsvár, 1552. márc. 2.; uo. Ungarn, 1552. Fasc. 63, Castaldo I. Ferdinándhoz. Szeben, 1552. márc. 7.

¹¹⁴ Brüsseli okmt. II. 328. l. Schradt Kristóf írja Pozsonyból 1552. márc. 3-án Mária királynéhez: „... Das maist Kreiegsvolkh von Sibenwürgen und Solnokh ziehen zu besterkhung der Stadt Segedin, in die sieben tausent starkh, den Hern Bakhit Peter zu hilf...”

¹¹⁵ Történelmi Tár, 1880. 599–600. l. Horváth Bertalan Castaldohoz. Szolnokot addig Eger védte, miután Szolnok őrségét Szegedre vezényelték. Vö.: Wien, Osterreich. Kriegsarchiv, Alte Feldakten, 1552. Fasc. 3. Nr. 3. I. Ferdinánd Teuffelhez és a váci püspökhöz. Pozsony, 1552. márc. 4. „Befiehlt die Mauerbrecher und Munitiionen von Erlau nach Zollnok abzusenden”. Uo. Alte Feldakten, 1552. Fasc. 3. Nr. 12. I. Ferdinánd a váci püspökhöz és Teuffelhez. Pozsony, 1552. márc. 14. „Gut befinden den Verordnund wegen Abführung des Geschützes und der Munitiion von Erlau nach Zollnok.”

¹¹⁶ Kropf, Aldana versioja. Hadtört. Közl. 1896. 109. l.

¹¹⁷ Ortelius, Chronologia 89. l., Kropf, Aldana versioja. Hadtört. Közl. 1896. 109. l.

renc), akik a várnak rendszeres ostrom alá vételét a katonai fegyelemhez nem szokott hajdúkkal kivihetetlennek tartották, s ezért a visszavonulást javasolták. A hajdúk azonban fennhéjázóan szidták és gyalázták, s gyáváknak nevezték őket. Mikor a haditanácsban felmerült visszavonulási javaslatról a hajdúk tudomást szereztek, azt kiáltozták, hogy „Nándor-fehérvár megyünk!”¹¹⁸

Aldana a vár körülzárása céljából ostromsáncokat ásott, ágyúállásokat készített, de nem vette tekintetbe a törökök a vár felmentését célzó esetleges támadását, vagy ha igen, azt is Becskerek és nem Buda felől várta. Az ostromló sereg a hírszerző- és őrszolgálatot is elhanyagolta. Így történhetett meg, hogy a várba zárt Héder bégnak egy Damian nevű szerb bizalmasa kiosont a várból és Budára sietett, hogy Khadim Ali pasának hírül adja a szegedi szerencsétlenséget. A pasa a visszatérő Damiannal megüzente, hogy felmentő seregével legott útra kel, s amíg megérkezik, addig a várat minden körülmények között védjék. Arra az esetre is számítva, hogy esetleg Damian nem értesítheti Héder béget, egyidejűleg galambposta útján is kintartásra biztatta őt. Az ostromlott törököket lelkesítette a kétségtelen segítség reménye.¹¹⁹

A harcban tapasztalt Khadim Ali budai pasa — bár a sereg szerteszét volt szóródva a téli szállásra vonulás miatt —, gyorsan és határozóttan intézkedett.¹²⁰ A pécsi, simontornyai és veszpremi szandzsákbégekre bízta Buda oltalmát, ő pedig — magához szólítván a székesfehérvári, esztergomi és hatvani török várak őrségét — mintegy 2500 lovassal és 500 janicsárral és 12 könnyű mezei ágyúval kocsikon gyorsan útra kelt Szegedre, hogy segítséget vigyen a szorongatott várvédőknek. Útközben magához rendelte Szonda vár őrségét s futárjai által Kászon becskerei és Rusztem szendrői várnagyoknak is parancsot küldött, hogy szpáhi lovasságukat vezessék Szeged alá. Rusztem szendrői bég — útközben seregéhez csatolván a bajai, kalocsai és szabadkai palánkok délszláv martalócait — eröltetett menetben érkezett a budai beglerbég táborába.¹²¹ Czimer Károly szerint a budai pasa több szandzsákból összevont seregében az 5100 főnyi gyalogságon kívül 1500 lovas és 12 táborigyű volt.¹²² Mások becslése szerint a törökök száma mintegy 4000 lehetett.¹²³

A török felmentő sereg március 1-én reggel váratlanul érkezett Szegedre. Miközben a mieink a katonai fegyelmet megszegvén szerteszét csatangoltak, a mezőről a városba futó pásztorok hozták hírül, hogy nagyszámú török sereg közeledik, s már nincs is messze a várostól. Ali pasa tehát váratlanul lepte meg, s a visszavonulás lehetőségét elvágva, a legkedvezőtlenebb viszonyok között kényszerítette csatára a városban

¹¹⁸ Istvánffy, A magyarok történetéből. Bp. 1962. 229. 1.

¹¹⁹ Istvánffy, A magyarok történetéből. Bp. 1962. 229–230. 1.

¹²⁰ Forgách, Magyar története. Pest, 1866. 33–36. 1. Ali budai pasa „... semper ad bellum intentus, semperque paratus...”

¹²¹ Tinódi, Szegedi veszedelem 160–169. verssor. Forgách, Magyar története. Pest, 1866. 33–36. 1. „Nam Aly bassa budensis nihil moratus ex praefecturis justum exercitum conflaverat, assumptis in auxilium plerisque rascianis et agrestium copia.”

¹²² Mások becslése szerint a törökök száma mintegy 4000 lehetett. Vö. Kropf, Aldana versioja. Hadtört. Közl. 1896. 109. 1. A Villa által kiadott Expedicion szerint 5000 lovas és 800 janicsár.

¹²³ Kropf, Aldana versioja. Hadtört. Közl. 1896. 109. 1.

dőzsölő királyi hadat. „Bakith uram a hadra semmi gondot nem viselt — írja Horváth Bertalan Teuffel Erasmusnak —, hanem akkor is az erdőben ült, mikoron a török az városnál volt.”¹²⁴ A királyi sereg Szegeden abba a veszélyes helyzetbe került, hogy a várbeli török és a budai pasa serege harapófogóba szorítja. Mivel a Tiszán való gyors visszavonulás útja — hid vagy nagyobb hajós csapat hiányában — teljesen el volt zárva, nem maradt más választás, minthogy nyílt csatában megküzdjön az ellenséggel.¹²⁵

Aldana és Bakics Péter a városból csapataival kivonult a török elé a Dorozsma felőli mezőre. Ezzel Szeged sorsa egyetlen ütközet tétjén fordult meg. A szegedi csatában Pathócsy alatt 160 huszár és 100 gyalogos, Tóth Mihály alatt 290 huszár és 600 gyalogos, Nagy Ambrus alatt 110 huszár és 560 gyalogos, ezenkívül 1000 hajdú, 90 darabont, 180 spanyol és 60 német gyalogos vett részt, összesen tehát 3500 fő.¹²⁶ Az említett ezer hajdún kívül még több is volt Szegeden, de ezek részint a városban maradtak, még ekkor is a kocsmákban tivornyáztak, részint portyára indultak. „... a hajdúkban akkorra volt az ostoba szilajság s akkora az ellenség megvetése, hogy a parancsnak egyáltalán nem engedelmeskedtek, s minden fegyelemről megfélemlkezve, vonakodtak a kocsmákból kimenni és csatasorba állni.”¹²⁷

Aldana és Bakics a királyi sereget támadó hadrendbe állították fel. Aldana a vasasokkal a közepén foglalt helyet. Az első harc vonal jobbszárnyán két század spanyol gyalogsággal és a német vértés lovassággal Opperstorf Ádám, a balszárnyon pedig Bakics Péter vezényletével a huszárcsapatok foglaltak állást. A középre Tóth Mihály és Nagy Ambrus vezetése alatt a hajdúkat állították fel. Az első harc vonal elé két tábori ágyút helyeztek el. A második harc vonalba — a tartalékba — a királyi zászló alatt 300 fegyverest, a harmadik harc vonalba pedig Perez Alfonso könnyű magyar lovascsapatát állították, amelynek azt a feladatot szánták, hogy a várból esetleg kitörő Héder bég katonáit visszaűzze.¹²⁸

A török felmentő sereg szintén hármastagolódásban sorakozott fel a csatára, de védekező állásban. A sereg zömét a janicsárok és az aszábok képezték. Az első harc vonal közepén 800 lándzsással és puskással maga a pasa vezényelte az ütközetet. Az 1500 főnyi lovasságot Ali az első harc vonal két szárnyán állította fel. Jobb szárnyán lovasságának zömét helyezte el, akikkel Bakics Péter huszárainak kellett megküzdeniök, bal szárnyát pedig részben janicsárok képezték. A második harc vonalba — tartalékba — a Duna—Tisza—köze török palánkjainak szláv martalócai és a közeli vidékről odahajtott parasztok ikerültek. A sereg hátát, valamint a szárnyakat is mindkét oldalról kettős sorban szekerekkel vették körül,

¹²⁴ Történelmi Tár, 1880. 599. l. Horváth Bertalan szolnoki várnagy a Kétegyházáról kelet nélkül Teuffel Erasmushoz intézett levelében.

¹²⁵ Istvánffy, A magyarok történetéből. Bp. 1962. 230. l.

¹²⁶ Takáts, A magyar gyalogság megalakulása 20. l.

¹²⁷ Istvánffy, A magyarok történetéből. Bp. 1962. 230. l.

¹²⁸ Istvánffy, A magyarok történetéből. Bp. 1962. 230—231. l., Tinódi, Szegedi veszedelem 191—195. verssor., Forgách, Magyar históriája. Pest, 1866. 33—36. l. „... Ungarici equites pro cornibus, medio equites cataphracti Germanici constituti trecenti erant; tormenta duo tantum. Post hos in subsidiis haydonum acies; postremo quoque equites Ungari claudabant.”

amelyeket puskás janicsárok védtek. A csatasor élét háromfontos golyókat okádó skorpióágyúk védelmezték.¹²⁹

„Imé Ali Basa táborát járata:
Az álló seregbe köznépet állata,
Hátul szekereket két renddel járata;
Puskás janicsárokat azok közé állata.
Vitézőket szárnyul két felől állata,
Császárnak három zászlóját lobogtatá,
Tizenkét taraszkját eleibe vonyatá”¹³⁰

Miután a seregek harcra kész állapotban elhelyezkedtek, a támadást heves tüzeléssel a törökök indították el. Aldana ezt a rohamot visszaverde, sőt a pasa zászlaját is hatalmába kerítette. A jobb szárnyon álló hajdúk visszaszorították a janicsárokat, Bakics Péter huszárai és Oppersdorf német vértés lovassága megszalasztották a török lovasságot.¹³¹ A törökök egy része a pasa körül csoportosult, más része pedig a szekerek mögül védekezett. A mieink azonban a győzelem első jeleinek láttára azonnal a zsákmányoláshoz fogtak; a török lovakat kezdték elfogdosni, mások pedig az ellenség halottait levetkőztetni és kifosztani.

Ekkor Bakics Péter a huszárokkal a janicsárokra vetette magát, de a török harcvonalat nem tudta áttörni. A szekereken védekező janicsárok erős puskatűzzel védelmezték állásaikat. Rövid szünet következett be a harcban, miközben mind a két fél a tartalékhoz vonult vissza. Majd a királyi sereg az ágyúkat a törökökre sütötte, s újra rátámadt az ellenségre; keményen harcoltak, s a törökökből sokat levágtak.¹³² A törökök fegyelméletlenül állták a támadást, de mikor a rohamozók közel értek, a két szárny mögött felállított hat-hat ágyú szórta rájuk tüzét, a janicsárok pedig többszörös sortűzzel fogadták őket. Az ágyú-, és puskatűz szerles rendet vágott a tömött vonalban rohamozók sorában, a „kiterjesztett szárnyú sassal” díszített császári lobogó is a török kezébe került, ami a mieink soraiban rémületet keltett. Perez Alfonso tartalékba helyezett huszárjai futásnak eredtek, mivel azt hitték, hogy az első harcvonalban küzdők mind elpusztultak. Erre az elől harcolók is megintogtak, majd rendetlen futásnak eredtek.

„Zászló elesését magyarok megláták,
Utoljáró huszárok megfutamának,
Vélők vala elől, hogy mind elhullottak,
Elől kik valának, azok es futamának.”¹³³

Ekkor Ali pasa támadásba vitte át seregét és keresztültörte a királyi sereg arcvonalát. Az egész lovasság megfutamodott és cserben hagyta a

¹²⁹ Istvánffy, A magyarok történetéből. Bp. 1962. 230. l., Forgách, Magyar történelme. Pest, 1866. 33–36. l., Ortelius, Chronologia 89. l.

¹³⁰ Tinódi, Szegedi veszedelem 173–179. verssor.

¹³¹ Forgách, Magyar történelme. Pest, 1866. 33–36. l. „... diu aequo marte pugnatum...”

¹³² Istvánffy, A magyarok történetéből. Bp. 1962. 231. l.

¹³³ Tinódi, Szegedi veszedelem

csatatéren rekedt hajdúkat. Megkezdődött a mézszárlás. Dselálzáde török történetírónál olvassuk: „... a kardok a csatatéren mint valami birkózók, földhöz vagdalták a gyaurokat, kiknek vérök patakokban folyt; a lándzsák és kópják, mintha orvosok lettek volna, felvagdalták a hitetlenek ereit s az ellenség vére Nilussá áradt.

A vér ömlött a föld színére,
Folyásától a mező folyammá változott,
A vas ruházatú keresztények földre hulltak,
A mező felületét egészen vas borította el,
Hullákkal tele lón mező és lapály,
A föld színe a vértől rózsaszínű lett,
A harc szikráitól elégték a gyaurok;
A hitelenség hatalmának világa elaludt,
Győzelmes lón ott az iszlám hada,
Az ellenség serege pedig öszetöretett.”¹³⁴

A keresztény sereg most már feltartóztathatatlanul menekült, mire Aldana, Opperstorf a spanyolokkal és német vértesekkel együtt szintén megfutamodott.¹³⁵ Aldana a vár előtt felállított csapatokat is a Tisza révéhez vezényelte, s a palánk déli oldalánál levő nagy mocsár hídján az egész menekülő katonaságot kivitte a Tisza-partra, hol bárkákon átkeltek a balpartra és Lippa felé gyors futással elnyargaltak. Bakics, Dersffy, Nagy Horváth és a lovasság többi parancsnoka a huszárokkal a Tiszát jó lovaikkal vagy összekötözött rőzse- és nádkévéken és gerendákon átúszatták, s nagy nehezen elmenekültek.¹³⁶ A török sereg is annyira meggyengült, hogy átkelésüket nem akadályozta, s a menekülőket nem üldözte. Ellenben a szegedi törökök legyilkolásáért szörnyű bosszút állt a városban rekedt hajdúkon, „akikkel szemben ádáz gyűlölettel viseltettek.” A törökök benyomultak a palánkba, ahova Héder bég is kitört embereivel a várból. A bennszorult hajdúkat a Tiszának szorították; egyrészt a parton levágták, másik részük a vízbe fulladt. Maga a hajdúvezér, Tóth Mihály is csak mintegy huszadmagával nádkévék segítségével menekült meg.¹³⁷ Forgách Ferenc szerint a mieink közül négyezren estek el az ütközetben, sokan a Tiszába vesztek.¹³⁸ De a törökök számára sem volt a harc vértelen; közülük is sok jeles parancsnok esett el, s a katonáknak nagy száma.¹³⁹

Így lett a sokat ígérő vállalkozásból „szegedi veszedelem”. A csata már befejeződött és Szeged sorsa már megpecsételődött, amikor egy ki-

¹³⁴ Thury, Török történetírók II. köt. Bp. 1896. 263. l.

¹³⁵ Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarn, 1552. Fasc. 63. Castaldo I. Ferdinándhoz. Szeben, 1552. márc. 13. „... de conflictu nihil aliud scribo, nisi quod turpiter aufugimus... nemo nostrum proeliatu est nisi Hungari et cataphracti, qui etiam sine ordine certabant...”; uo. Ungarn, 1552. Fasc. 62. Castaldo I. Ferdinándhoz. Szeben, 1552. márc. 18. „... vix visis hostibus in fugam se darent...”

¹³⁶ Istvánffy, A magyarok történetéből. Bp. 1962. 231. l.

¹³⁷ Tinódi, Szegedi veszedelem 226–231. verssor., Istvánffy, A magyarok történetéből. Bp. 1962. 232. l., Reizner, Szeged története I. köt. 127–128. l.

¹³⁸ Forgách, Magyar históriája. Pest, 1866. 33–36. l. „... Quattuor millia in acie cecidere, multi in Tibiscum absumpti.”

¹³⁹ Istvánffy, A magyarok történetéből. Bp. 1962. 232. l.

sebb csapattal megérkezett Szolnokról Horváth Bertalan. A törökök őt is megtámadták, úgy hogy csak nagy veszteséggel sikerült csapatával a révhez eljutni és Aldana menekülő hadát utolérni.¹⁴⁰

Mielőtt Ali budai pasa Szeged alá ért volna, Aldanának tudomására jutott, hogy Kászon pasa Becskerekéről csapatával Szeged felmentésére indult. A pasa visszaszorításával Nagy Bálintot és Török Pétert bízta meg, kik Martonosnál rá is találtak a török seregére. A hajdúk bátran rátámadtak Kászon csapatára, s majdnem elfogták a megsebesült pasát is. A hajdúk teljesen szétverték a törököt, és az elesettek fejéit két szekérre felrakva, gazdag zsákmánnyal, nagy diadallal tértek vissza Szegedre. Már egészen a város alá értek, amikor értesültek bajtársaik szörnyű sorsáról. Nagy Bálint ugyan parancsot adott a visszavonulásra, de a hajdúk „esz-telen gőgjükben” lázongva követelték, hogy vezessék őket az ellenségre. Még be sem érkeztek a városba, mikor egy török lovascsapat tört elő, mely bekerítette és legnagyobb részüket levágta. Az elesettek között volt Török Péter is. Nagy Bálintnak kevesedmagával a Tiszán átúsztatva sikerült megmenekülnie.¹⁴¹

A törökök szörnyű bosszút vettek Szeged lakosságán. Tóth Mihály hajdúinak átszállítása és a palánk visszafoglalásánál tanúsított tevékeny szerepük miatt a várost kirabolták, s a lakosok közül sokat leöltek. Ali pasa az elesett magyarok közül — a hírek szerint — 5000-nek lemet-szett orrát s fület, s mintegy 40 zászlót és 600 foglyot küldött a győzelem jeléül Konstantinápolyba. Szolimán szultán nagy örömmel fogadta a szege-di győzelem hírért és Khadim Ali budai pasát — szerencsekívánata mel-lett — drága karddal és aranyos díszruhával ajándékozta meg.¹⁴²

A szege-di kudarc híre hamarosan elterjedt az országban. A kósza hír még torzította, nagyította is a történeteket. Castaldonak még sejtelme sem volt a szege-di vereségről, amikor Jakusits Tamás március 4-én Sbar-delatti váci püspökkel, az esztergomi érsekség kormányzójával már tu-datta a szerencsétlenséget. Csak március 5-én értesítette Castaldo Teuffel Erasmust, hogy Aldanát, Bakics Pétert és Opperstorft Szegedről a török elűzte, legyen tehát még nagyobb vigyázattal.¹⁴³ Báthory András már-cius 4-én Váradról kelt levelében értesítette Castaldot, hogy a török a mi-einket Szeged alatt nyílt ütközetben megverte, s Aldana a lovasokkal, akik az ütközetből megmenekültek, Szolnok felé vonult vissza.¹⁴⁴ Cas-taldo csak március 7-én szerzett részletesebb híreket a szege-di esemé-nyekről. Így többek között Bihari Mihály ezen a napon jelentette, hogy a „szegény spanyolok” legnagyobb részben elvesztek, a vértések közül is „többen”, a magyarok közül „számosabban”, végül a hajdúknak „nagy része” elveszett. Horváth Bertalan Gyula várából ugyancsak március 7-én jelentette, hogy a főnépekből nem annyira, hanem a gyalogosok közül sokan vesztek el.¹⁴⁵

¹⁴⁰ Történelmi Tár, 1880. 599–600. l.

¹⁴¹ Istvánffy, A magyarok történetéből. Bp. 1962. 233. l., Reizner, Szeged története I. köt. 128. l.

¹⁴² Istvánffy, A magyarok történetéből. Bp. 1962. 233. l.

¹⁴³ Reizner, Szeged története I. köt. 129. l.

¹⁴⁴ Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarn, 1552. Fasc. 63. Báthory András Castaldohoz. Várad, 1552. márc. 4.

¹⁴⁵ Reizner, Szeged története I. köt. 129. l.

Castaldo március 7-én tett jelentést I. Ferdinánd királynak, mégpedig egy spanyol futár szóbeli jelentése alapján, aki az első rémület hatására mind az ellenség, mind pedig az elesettek létszámát erősen felnagyította. Ezeknek a túlzott híreknek a benyomásai a biztosabb értesülések után is megmaradtak. Így pl. Segesvárott egy székely a piacon fennhangon hirdette, hogy Szegednél elpusztult az ország egész hadereje, a legkiválóbb hadinépek, mintegy 20 000 ember.¹⁴⁶ Március 8-án Castelvi Fülöp tett jelentést Castaldonak, aki ennek alapján már megnyugtatóbb tudósítást küldött a királynak a szegedi veszteségekről. A fővezér szerint a veszedelem nem is olyan rettenetes; a mieink csak kisebb vereséget szenvedtek. A rendes katonaság közül csak kevesen veszték oda, mert majdnem mindnyájan Szolnokra vonultak vissza. S ha a török „valamennyi” hajdút meg is ölt, a mieink nem kisebb veszteségeket okoztak az ellenségnek, mint amekkorát elszenvedtek.¹⁴⁷ Hogy Castaldo mennyire szépiteni igyekezett a súlyos veszteséget, abból is kiténik, hogy később, amikor Aldana gyávaságát már Lippa feladása miatt is vádolta, maga is kénytelen bevallani: Aldana tehetetlensége és hitványsága Szegeden 8000 embert adott az ellenség kezére.¹⁴⁸

Castaldo tájékoztatása alapján I. Ferdinánd király — a vereség ellenére — sem tartotta Szegedet végképpen elveszettnek.¹⁴⁹ A fővezér azzal biztatta a királyt, hogy egy újabb kísérlet sikerre vezetne, de előbb Becse és Bécskerék várát kellene visszafoglalni. A király a tervet helyesléssel fogadta, de ennek kivételére — az 1552-es török hadjárat megindulása után — nem került sor.¹⁵⁰

A vár visszaszerzésének meghiúsult kísérlete és Tóth Mihályék s a királyi sereg veresége végzetes következményekkel járt. A szegedi veszedelem hírére a környékbeli lakosság tömegesen menekült biztonságosabb vidékre. A „hűtlenségben és álnokságban ért” várost kirabolták, felgyújtották és a gyanúsított polgárokat s gazdag kereskedőket lemészárolták. Schradt Kristóf — nem kis túlzással — úgy tájékoztatta Pozsonyból Mária özvegy királynét, hogy a törökök a lakosság apraját-nagyját, mintegy 12 000 személyt mészároltak le Szegeden.¹⁵¹ A törökök bosszúja elől sokan elmenekültek, vagy végképp elköltöztek a városból, az ötvösök pl.

¹⁴⁶ Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarn, 1552. Fasc. 63. Castaldo I. Ferdinándhoz. Segesvár, 1552. márc. 17. „... Totum robur ac praestatiores gentes regni, circa Zeghedinum interiisse, ac pene ad viginti millia hominum periisse...” Segesvár város tanácsának 1552. márc. 17-én Turcz Albert ügyében tartott vizsgálatáról szóló jelentése.

¹⁴⁷ Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarn, 1552. Fasc. 63. Castaldo I. Ferdinándhoz. Szeben, 1552. márc. 8. „... nostri satis minorem cladem acceperint, quam antea dictum fuerat et quod pauci admodum ex militibus ordinariis desiderati sint, sed omnes fere incolumes Zolnokium se receperint... et si Turci aliquem numerum Aydonum occiderint, non minorem cladem acceperint, quam intulerint...”

¹⁴⁸ Történelmi Tár, 1891. 279. l. Castaldo Miksához. Szászsebesi tábor, 1552. aug. 3.

¹⁴⁹ Bp. Hadtört. lt. Törökkori iratok tárgymutatója. Iratjegyzék (1). Kivonat a Feldakten 1529–1556. évi csomag irataiból. 1552. Nr. 92. I. Ferdinánd Horváth Bertalan kapitánynak. Bécs, 1552. márc. 6. A király azt a parancsot adta Horváth Bertalan kapitánynak, hogy vonuljon Szolnokra, ott csatlakozzék Castaldóhoz és Teuffel Erasmushoz, hogy Szegedet mielőbb visszavegyék.

¹⁵⁰ Történelmi Tár, 1891. 653. l.

¹⁵¹ Brüsseli okmt. II. 330. l. Schradt Kristóf Mária királynéhoz. Pozsony, 1552. márc. 16.

Kecskemétre, sőt még külföldre is. A törököt nem Szeged 1543. évi elfoglalása, hanem még inkább az 1552-es szerencsés hadjárat győzte meg a város helyzetének fontosságáról. Az 1552. évi hadjáratnak a törökökre nézve kedvező kimenetele megváltoztatta Szeged helyzetét, lakosságának összetételét és további sorsát. Ezután lett csak Szeged igazán törökösebb város.¹⁵²

A szegedi vereséget — Istvánffy Miklós szerint — inkább a szabad hajdúk fegyelmezetlensége, mint a vezérek gyávasága és hozzánemértése okozta.¹⁵³ Tinódi Sebestyén is a szép kezdeti siker után a megsemmisítő vereség okát a hajdúk oktalan vakmerőségében és az éberség elmulasztásában jelölte meg.¹⁵⁴ Verancsics Antal szerint „... ez hadnak veszésinek oka e lón, mert az város megvételnek utána oly nagy paráznság és fertelmesség támad a városban, hogy embernek írni nem is illik...”¹⁵⁵ Amint Castaldo tudomást szerzett a szerencsétlen kimenetelű szegedi csatáról, a vereséget — hogy saját magáról a felelősséget elhárítsa —, „a túlságosan elhamarkodottan cselekvő” vezér, Aldana gyávaságának tulajdonította.¹⁵⁶

A véres szegedi epizód nem gyakorolt döntő befolyást az 1552-es hadjárat menetére. De Szeged visszavétele olyan erkölcsi sikert jelentett volna, amely — Castaldo szavait idézve — „nagyobb győzelmekhez nyitott volna utat”.¹⁵⁷ A szegedi vereség következtében a török kétségbevonhatatlan birtokában maradt Magyarországnak az a része, „mely a Duna és a Tisza között egy szélesen elterülő síkság, s a nagy és kis állatoknak megszámlálhatatlan csordáit és nyájait tenyésztí, melyeket Európa különböző távoli vidékeire szoktak kihajtani”.¹⁵⁸ Bár a királyi sereg zömének sikerült Szeged alatt elkerülnie a szégyenletes megsemmisülést, de ezután — I. Ferdinánd király és erdélyi fővezére, Castaldo helyett — a török vette át a kezdeményezést. A szegedi kudarc előre jelezte, hogy milyen segítséget várhat az ország a Habsburgoktól.

Alig nyílt meg az országgyűlés Pozsonyban, s alig hogy Ali budai pasa Szegedet visszavette, március elején újabb ijesztő hírek érkeztek a szultán hadi készülődéseiről. A szállongó hírek szerint a szultán március elején Drinápolyban összevonta seregét, s bár még nem volt biztos, hogy Magyarország vagy Perzsia ellen fog-e vonulni, de Erdély megtámadására biztosan lehetett számítani. A szultán ugyanis a dobrudzsai tatárok és a

¹⁵² Hogy milyen fokú volt a rombolás és pusztulás, abból is kitűnik, hogy amíg 1522-ben a házak száma 1493 volt, addig most csak 1053 lett, illetőleg ezekből is 807 tető nélkül és lakatlanul állott, úgy hogy a következő évben az adót mindössze 246 házra rótták ki. Lásd: Reizner, Szeged története IV. köt. Oklevéltár. LXXXVII. sz. 154–155. l.

¹⁵³ Istvánffy, A magyarok történetéből. Bp. 1962. 233. l.

¹⁵⁴ Tinódi, Szegedi veszedelem., *Klaniczay Tibor*: Tinódi Sebestyén emlékezete. Reneszánsz és barokk. Bp. 1961. 45. l.

¹⁵⁵ Verancsics. Összes munkái. Pest, 1857. II. köt. 93. l.

¹⁵⁶ Történelmi Tár, 1891. 279. l. Castaldo Miksához. Szászsebesi tábor, 1552. aug. 3. Castaldo azt állítja, hogy Szegeden Aldana tehetetlensége és hitványsága adott 8000 embert az ellenség kezébe.

¹⁵⁷ Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarn, 1552. Fasc. 63. Castaldo I. Ferdinándhoz. Torda, 1552. márc. 2. „... Bellum iam inceptum est... qui Zeghedinum et Arcem obtinuerit, multum nominis et reputationis, quae in bello multum prodest, acceptus erit, et ad maiores victorias viam parabit...”

¹⁵⁸ Istvánffy, A magyarok történetéből. Bp. 1962. 233. l.

bulgáriai szandzsákbégek számára Kiliánál hidat veretett a Dunán.¹⁵⁹ A főserég részére Haramvárnál és Krusevácnál szándékoztak hidat verni; az ezekhez szükséges anyagokat és hajókat már március elején összehordták.¹⁵⁹ Ezenkívül azt is hírül hozták, hogy a szultán a Duna mentén igen sok élelmet halmozott fel, a moldvai vajda pedig szállító hajókról gondoskodott és 70 000 köből búzát és árpát hordatott össze a folyam mellett.¹⁶⁰ Castaldo március 9-én kelt levelében arról adott hírt I. Ferdinándnak, hogy a török császár állítólag személyesen jön megszámlálhatatlan hadával, s elhatározta, hogy két irányban, vagyis Bécs és Erdély ellen vezet hadat.¹⁶¹

Miközben a török újból támadásra készült Magyarország ellen, Castaldo helyzete Erdélyben a fizetés elmaradása miatt lázongó zsoldosok,¹⁶² a román vajdák támadó szándéka és a székelyek nyugtalanzkodása folytán tarthatatlanná vált.¹⁶³ Konstantinápolyból parancs érkezett Erdélybe, hogy az ország lakosai csatlakozzanak a beütő román-török seregekhez és közösen üzzék ki a németeket.¹⁶⁴ Szolimán szultán március 13-i keltezéssel levelet küldött a székelyekhez, amelyben felszólította őket, hogy a szokásos adót haladéktalanul fizessék be, ne pártoljanak a németekhez, különben szörnyű megtorlás vár rájuk; kő kövön nem marad. Felszólította őket, hogy a német katonákat üzzék ki Erdélyből és János király fiát hozzák vissza az országba.¹⁶⁵

A hódoltsági török seregek még a tavasz beköszöntése előtt megkezdtek működésüket. Ali budai beglerbég, Kászon becskereki pasa és a szendrői bég március közepén Szegeden és Becskereken jelentős csapatokat vontak össze.¹⁶⁶ Ennek folytán Lippa, Temesvár, s a többi véghely válságos helyzetbe került, hiszen az előző év őszén sokat szenvedett Temesvár védőműveinek kijavításához — pénz hiányában — még hozzá sem fogtak. Mikor pedig az első biztos hír megérkezett Temesvárra, hogy a Belgrádban téli szálláson tartózkodó Szokolovics Mehemed beglerbég a várat ismét meg akarja ostromolni, a zsold elmaradása miatt elégedetlen-

¹⁵⁹ Történelmi Tár, 1891. 651. 1. Haller Péter levele 1552. márc. 4-én Szebenből, uo. 652. 1. Bihari Mihály levele 1552. márc. 6-án Váradról.

¹⁶⁰ Történelmi Tár, 1891. 652. 1. Castaldo I. Ferdinándhoz. 1552. márc. 7.

¹⁶¹ Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarn, 1552. Fasc. 63. Castaldo I. Ferdinándhoz. Szeben, 1552. márc. 9.

¹⁶² Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarn, 1552. Fasc. 63. Castaldo I. Ferdinándhoz. Szeben, 1552. ápr. 2. „... pecunias indesinenter petere...”

¹⁶³ Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarn, 1552. Fasc. 63. Castaldo I. Ferdinándhoz. Segesvár, 1552. márc. 17.

¹⁶⁴ Szilágyi, Erdélyország története 315. l.

¹⁶⁵ Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv Turcica I. 1551–1552. Fasc. 9.

¹⁶⁶ Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarn, 1552. Fasc. 63. Castaldo I. Ferdinándhoz. Szeben, 1552. márc. 16. „Intelligo ambas Passas Budensem et alium esse Zeghedini, et ibi cumulare multas gentes...” Uo. Castaldo I. Ferdinándhoz. Szeben, 1552. ápr. 10. „Aldana mihi scribit Turcas in Zeghedino et Becskereke copias indies magis augere...”

¹⁶⁷ Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarn, 1552. Fasc. 63. A veszprémi püspök és Wernher György I. Ferdinándhoz. Szeben, 1552. márc. 16. „Ad quod accedit, quod loca ipsa nec commeatu, nec aliis rebus necessariis ita sunt provisiva, quemadmodum esse deberent, ut nequid dicamus, quod tamen imprimis dicendum erat, quod ea ipsa loca neque ad pugnationem faciendam, neque ad sustinendam, hostilem impressionem sunt munita, quibus amissis non tantum Transsylvania, sed quicquid usque restat in Hungaria interire necesse est.”

kedő huszárok és hajdúk a várat el akarták hagyni.¹⁶⁸ A veszprémi püspök és Wernher György Szebenből március 16-án jelentést küldött Ferdinándhoz, melyben vázolták Castaldo súlyos helyzetét, s kérték a királyt, hogy minél előbb küldjön pénzt az elmaradt zsold kifizetésére és a véghelyek erősítésére.¹⁶⁹

A karánsebesi, lugosi, solymosi, nagylaki és csanádi várnagyok a hópénz elmaradása miatt tisztségeikről lemondtak, így ezek a véghelyek parancsnokok és őrség nélkül maradtak. Sőt, a lippai és gyulai német vértetek — Aldana és Opperstorf katonái — hiába sürgetvén zsoldhátralékukat, megtagadták a szolgálatot, s március végén otthagyták a két várat és Váradra vonultak.¹⁷⁰

De hiába fordult I. Ferdinánd király bátyjához, V. Károly német császárhoz is pénz- és hadisegély ügyében, mivel a német birodalomban 1551. őszén kiújult a vallásháború. A katolikus fejedelmek egy része is csatlakozott a császárral szemben álló táborhoz, s a protestánsokkal és II. Henrik francia királlyal együtt háborút indítottak a császár ellen.¹⁷¹ II. Szolimán szultán 1552. május 10-én levélben fordult II. Henrik francia király német birodalmi szövetségeseihez, s a császár és Ferdinánd király elleni küzdelemre biztatta őket.¹⁷² Móricz szász választó, a schmalkaldeni háborúban még V. Károly protestáns szövetségese, hirtelen a császár ellen fordult, akit 1552. májusában Innsbruckban meglepett és majdnem fogságba ejtett.¹⁷³ Míg Magyarországon 1552. nyarán az egyik vár a másik után került török kézre, I. Ferdinánd külföldön időzött, de pénzt és katonát nem küldött. Úgy látszott, hogy a király „inkább reményt és bőséges ígéretekkel tud pillanatnyilag nyújtani, mint erőt és segítséget.”¹⁷⁴

Mivel a németországi háború miatt sem I. Ferdinánd király, sem fia, a trónörökös nem jöhetett magyar földre, a király személyes megjelenéséhez kötött általános nemesi felkelés Magyarországon éppúgy, mint Erdélyben elmaradt. Így az ország védelme csak részleges hadfelkelésre volt bízva, mely azonban a gyakorlott török katonasággal szemben elégtelennek bizonyult. Most már Castaldonak, a király erdélyi fővezérének, és az

¹⁶⁸ Czimer, Temesvár ostroma. Hadtört. Közl. 1893. 216. l., Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarn, 1552. Fasc. 63. A veszprémi püspök és Wernher György I. Ferdinándhoz. Szeben, 1552. márc. 16. „... Qui sunt in confinibus milites ad praesidia Themesii, Lippae et aliorum locorum, qui pauci sunt, clare vociferantur se ea loca relicturos nisi stipendia emerita iam trium, ut dicitur, mensium ipsis fuerint persoluta...”

¹⁶⁹ Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarn, 1552. Fasc. 63. A veszprémi püspök és Wernher György I. Ferdinándhoz. Szeben, 1552. márc. 16. „... Nihil itaque hoc melius, salutarius, consultius, et magis necessarium est factura, quam ut pacunias quam celerrime mittat.”

¹⁷⁰ Történelmi Tár, 1891. 658. l. Castaldo I. Ferdinándhoz. 1552. ápr. 2., uo. 1892. 143. l. I. Ferdinánd Castaldóhoz. 1552. ápr. 9., Czimer, Temesvár ostroma. Hadtört. Közl. 1893. 217–218. l.

¹⁷¹ Világtörténet IV. köt. Bp. 1963. 181–182. l. Zöllner, Erich: Geschichte Oesterreichs. Wien 1961. 191–196. l.

¹⁷² Karácson Imre: Török–magyar oklevéltár 1535–1789. Bp. 1914. 33–35. l.

¹⁷³ Történelmi Tár, 1891. 152. l. Miksa főherceg 1552. május 31-én Bécsből tudósítja Castaldót, hogy a császár Móricz szász választó közeledtére kénytelen volt Innsbruckból éjjel elmenekülni.

¹⁷⁴ Istvánffy, Regni Hungarici Historia, Köln, 1685. 219. l., Forgách Ferenc, Magyar Históriaja, Pest, 1866. 48. l.

újonnan kinevezett vajdának, Báthory Andrásnak lett volna kötelessége Erdély és a Temesköz várainak védelméről gondoskodni.

Aldana nem tett semmit Temesvár biztosítása érdekében, sőt Castaldonak kijelentette, hogy addig nem megy Temesvárra, amíg ott az erődítmények kiépítését be nem fejezik, s a fővezér oda még 600 spanyol gyalogost nem küld. Castaldo az Aldana által védtelenül hagyott temesvári és lippai erősséget tőle telhetőleg igyekezett biztosítani, annál inkább, mivel a pasák március végén Szegeden és Becskereken még mindig szaporították hadaikat. Ezért Diego Velez de Mendoza kapitányt csapatával együtt Temesvárba rendelte, Lippát pedig, — ahonnan Aldana Váradra távozott —, Castelluvio százados őrizetére bízta.¹⁷⁵

Ilyen körülmények között az I. Ferdinánd által március végén Szeged visszavételére másodszor is tervbe vett hadművelet megindítására — költség és haderő hiányában — nem lehetett gondolni.¹⁷⁶ Midőn tehát a török seregek április elején megindultak Magyarországra, Temesvár s a többi délvidéki erősségek teljesen védtelen állapotban várták a támadást. Az idegen parancsnokok, Castaldo és Aldana e várak megerősítését annyira elhanyagolták, hogy a vétkes mulasztásaik okozta bajokkal a temesi gróffá és az alsó vidék kapitányává március 3-án kinevezett Losonczy István sem tudott megbirkózni.

Milyen általánosító következtetést lehet levonni a szegedi vállalkozásból a török elleni harcok időszerű feladataira? A szegedi hadjáratot úgy tekinthetjük, mint a Fráter György által 1552 tavaszára tervezett hadjárat egyetlen bátor, megvalósult kezdeményezését. Ha Szeged visszakérül a király kezére, akkor — Temesvárral, Lippával együtt — sikerül elállni a Tisza mentén a török további terjeszkedésének útját Szolnok — Eger — a bányavárosok felé. E messzemutató terv megvalósításához azonban Ferdinánd király nem nyújtott kellő segítséget. Tóth Mihályék vállalkozásának abban az esetben lett volna értelme, ha nagyobb hadműveletek során egyidejűleg Budát és más várakat, vidékeket sikerül felszabadítani. Erről azonban szó sem volt. Ezért Szeged felszabadulása a török járom alól kudarccal végződött. Így lett a sokat ígérő vállalkozásból „szegedi veszedelem”. Bár a szegedi epizód nem gyakorolt döntő befolyást az 1552-es hadjárat menetére, mégis Szeged visszavétele olyan katonai sikert jelentett volna, amely további győzelmekhez adott volna bátorítást. Ferdinánd seregének zöme Szeged alatt elkerülte ugyan a szégyenteljes megsemmisülést, de ezután a kezdeményezést a hadszíntéren a török vette át.

¹⁷⁵ Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarn, 1552. Fasc. 63. Castaldo I. Ferdinándhoz. Szeben, 1552. ápr. 10.

¹⁷⁶ Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarn, 1552. Fasc. 63. Castaldo I. Ferdinándhoz. Szeben, 1552. márc. 29. Castaldo írja a királynak: „...sciat me multum penitus rebus his adhibere ... remedium, cum nec gentes, nec pecunias habeam...”

EMMERICH SZÁNTÓ:
DER FELDZUG GEGEN SZEGED IM 1552

Der türkische Krieg im Jahre 1552. hat mit der Stürmung und Belagerung der Stadt Szeged angefangen. Den Szegeder Feldzug können wir so betrachten, als den einzigen tapferen verwirklichten Anlass des von György Fráter auf Frühling 1552. geplanten Feldzuges. Zwar hatten die verwegenen freien Heiducken unter der Führung des ehemaligen Haupttrichters der Stadt, Mihály Tóth die Stadt mit einem mit beipielliser Berechnung und mit verwunderlichen Kniff durchgeföhren, aber das-zur Hilfe ankommende türkische Heer aus Buda hat die Belagerungsarmee niedergeschlagen. Die Stadt, die türkischen Herrschaft loswerden möchte, hat eine furchtbare Zerstörung erlitten.

Wenn Szeged in die Hände Ferdinands zurückgelingt, so gelingt es — mit Temesvár und Lippa — den Weg der Ausbreitung der Türken an der Theiss nach Szolnok und Eger, nach die Bergstädten zu versperren. Zu der Verwirklichung dessen weitzeigenden Planes hat aber der König keine notwendige Hilfe geleistet. Demzufolge war die Befreiung Szeged von dem türkischen Joch zum Misslingen verurteilt. So ist aus der viel versprechenden Aktion „Szegeder Gefahr“ geworden. Zwar hatte die Szegeder Episode keinen entscheidenden Eindruck auf den Lauf des Feldzuges im 1552, doch hätte die Rückeroberung von Szeged so einen Erfolg bedeutet, der zu den weiteren Erfolgen Ermutigung gegeben hätte. Die Masse des Heeres von Ferdinand hat zwar die schmachtvolle Vernichtung vermiedet, aber nachher haben die Türken die Anregungen auf dem Gefechtsfeld übernommen.

Den gescheiterten Versuch der Rückeroberung von Szeged hat Sebestyén Tinódi der Lantenspieler des XVI. Jahrhunderts besonders denkwürdig gemacht, der in seinem unter dem Einfluss der ersten Nachrichten des Unglückes geschriebenen Gedicht ein erschütterndes Bild von der wunderschönen, aber vornherein tragischen Unternehmung Mihály Tóth gemahlt hat. Die „Szegeder Gefahr“ hat auch in der zeitgenössischen Geschichtsschreibung eine unvergängliche Spur hinter sich zurückgelassen.